

Valta, voima ja sakramentti

Corpus Christi -kultti keskiajan kuvataiteeseen ja kirkkointeriööriin vaikuttaneena tekijänä

Lännen kirkon ehtoollisopin kannalta tärkeä tapahtuma oli transsubstantiaatio-opin hyväksyminen neljännessä lateraalikonsiilissa vuonna 1215. Ehtoollisaineiden muuttumishmeessä Jumalan poika tuli lihaksi ja vereksi ehtoollisen asetussanojen lukemisen hetkellä. Viini muuttui Kristuksen vereksi ja leipä eli hostia Kristuksen ruumiiksi. Jumalanpalvelukseen kokoontuneelle seurakunnalle läsnäolo muuttumismysterin hetkellä merkitsi osallistumista pyhään ihmeeseen.

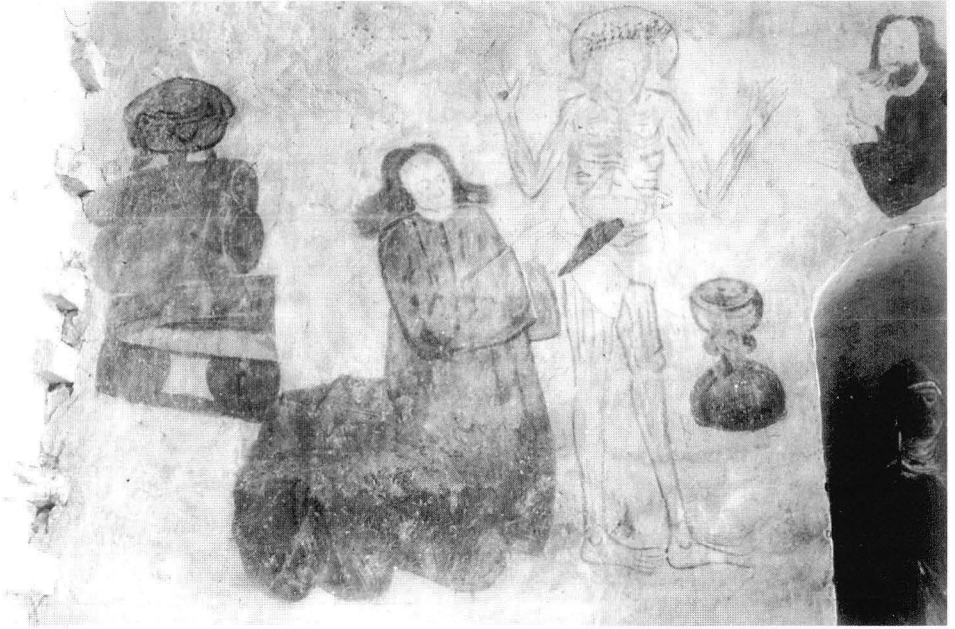
Messuliturgian eri osilla oli omat merkkinsä. Symboliset eleet, liikkeet ja äänimerkit jäsensivät seremoniaa. Ehtoollisen asetussanojen lukemista edelsi kellonsoitto. Prim-kellon helähdykset kutsuivat kirkonmäellä viipyilleet jumalanpalvelusvieraat kiirehtimään sisälle. Mahdollisimman moni nimittäin halusi olla omin silmin todistamassa ihmettä, jonka toteutumisen merkiksi pappi lausui sanat *Hoc est corpore meum* ja kohotti Kristuksen ruumiiksi muuttuneen hostian korkealle päänsä päälle kansan nähtäväksi. Latinaa taitamattoman rahvaan korvissa messuliturgian sanat kuulostivat maagiselta hokkuspokkuksesta.

Ehtoollinen oli tärkein väline ihmissielun tuonpuoleisten vaiheiden kannalta, sillä messu-uhrin voima ulottui ajan rajan tuolle puolen. Katolisen opetuksen mukaan eukaristiassa kerta toisensa jälkeen toteutuva messu-uhri helpotti kiirastulussa kärsivää vainajan sielua. Maan päällä taistelevan seurakunnan jäsenet saattoivat hankkia helpotusta omalle tai omaisensa sielulle ostamalla sielumessuja. Papin lukema ehtoollisliturgia (missa privata) lievitti edesmenneen tuskia kiirastulussa. Kiirastuli oli kirkon opetuksen mukaan viimeistä tuomiota edeltävä välivaihe, jossa liekkien polte puhdisti ihmissielusta synnin saastan ja turmeluksen.

Usko Kristuksen ruumiilliseen läsnäoloon ehtoollisvälineissä, leivässä ja viinissä, sai ympärilleen moni-ilmeisen eukaristinen hartauden. Kristuksen Pyhän Ruumiin kunnioittamiseksi perustettiin oma juhlapäivä kirkkovuoden kalenteriin. Corpus Christi -kiltahartaudesta muodostui merkittävä yhteiskunnallinen ja uskonnollinen tekijä.

Tässä artikkelissa erittelen eukaristisen hartauden, kirkon ja politiikan monisäikeistä tutkimuskenttää. Kohdistan tarkastelun rooleiltaan eroaviin vaikutuskeskuksiin. Rinnastan kehityskulut uskonnollisen miljöön muutoksiin. Tapahtumien keskiössä toimineet historialliset henkilöt nousevat tarkastelussa avainasemaan. Heidän kauttaan avautuu väylä niin ilmöiden yksityisluonteisiin kuin laajempiinkin yhteiskunnallisiin taustoihin.

Tutkimuksen eräs keskeinen tavoite on kirkkotilan tarkastelu papiston toimintamallina. Liturgiset uudistukset ovat vaikuttaneet kirkon sisustukseen. Uudet interiööri- ratkaisut toteutettiin ensin tuomiokirkoissa. Tutkin millaisia vaikutuksia Turun tuomiokirkon jumalanpalvelusjärjestelmän muutoksilla oli maaseudun pitäjänkirkkojen sisustuksen muotoutumiselle.

Kuva 1. Rukoukseen polvistunut pyhiinvaeltaja. Kristus kipujen miehenä -aihe Hattulan kirkon asehuoneen itäseinällä. Kuva Museovirasto.

Pohjoismaisten tutkijoiden näkemykset ovat ristiriitaisia sen suhteen, miten ja millaisin rakentein tilan raja merkittiin keskiaikaisessa pitäjänkirkossa. Upsalan kirkkoprovinsin alueella suurten pitäjänkirkkojen ja tuomiokirkkojen kuoriaitojen olemassaoloa ei yleisesti ottaen kyseenalaisteta.¹ Ongelmallisena sen sijaan tutkimuksissa esitetään se, miten pääalttariin liittynyt tila erotettiin runkokuoneesta tavallisessa, pienehkössä pitäjänkirkossa. Vaikein tutkimustilanne on ruotsalaisten pitäjänkirkkojen osalta.² Esineellisiä jäänteitä keskiaikaisista kuoriaidoista emämaasta ei tunneta. Tilanne eroaa tältä osin huomattavasti Suomesta, jossa on säilynyt paneeleja ja erilaisia muita rakenteiden osia useista kirkoista. Suomalaisista kuorilehtereistä on käytävissä reformaation jälkeisiä kuvauksia, jotka osoittavat suomalaisen myöhäiskeskiaikaisen kirkon sisustuksen länsieurooppalaisen ilmiön omaleimaiseksi osaksi.³

Jäljitän niitä tekijöitä, joilla voidaan selittää Turun hiippakunnan kirkkojen ja emämaan rakennusperinteen eroja. Vastauksia etsiessäni pureudun ongelmakenttään, jonka tarkastelee kehityskulkuihin vaikuttaneiden henkilöiden toimivaltuuksia. Piispat, tuomiokapitulin viranhaltijat ja valtakunnan politiikassa keskeisesti vaikuttaneet aristokratian jäsenet nousevat tarkastelussa avainhenkilöiksi. Tavoitteenani on kirkon liturgisten käytänteiden ja konkreettisesti säilyneiden esineiden kautta tulkita kehityskulkuja historiallisina valta- ja vaikutussuhteina.

¹ Stolt 1993 b, 141.

² Vahvimmin epäilyjä pitäjänkirkkojen kuoriaitojen yleisyyttä vastaan on esittänyt Anna Nilsén. Hän on päättänyt tutkimuksessaan ruotsalaisen pitäjänkirkon keskiaikaisesta tilajäsenyyksestä siihen tulokseen, ettei kuoriaitoja ollut kaikissa maaseudun kirkoissa. Alttaritila oli erotettu muilla ratkaisuilla, lähinnä korkeuserolla kirkkosaliin verrattuna sekä erilaisilla matalahkoilla kaiteilla ja alttarin sivuverhoilla. Nilsén 1991, 78, 81–82.

³ Pirinen 1996, 45–49, 132.

Pohdinnassani jaksotan tutkimusongelmaa ajallisesti. Tarkastelun lähtökohta ajoittuu muutokseen, jonka Kristuksen reaalipresessiä ehtoollisaineissa koskevan opin hyväksyminen aiheutti kirkon ehtoolliskäytäntössä 1200–1300-luvulla. Tämän rinnalle nostan likipitäen samaan aikaan ajoittuvan tekijän, nimittäin uusien uskonnollisten järjestöjen vaikutusvallan kasvun. Kirkon ykseyttä ja yhtenäisyyttä korostaneelle hierarkiselle valtopolitiikalle kerjäläismunkkien tai vaikkapa hieman myöhemmän tulokkaan, birgittalaisuuden, vaikutusvallan voimistuminen oli uhka. Konstanzin kirkolliskokous vuonna 1415 merkitsi rajapyykkiä edeltäneelle kehitykselle. Konstanz merkitsi samalla voittoa omaleimaiselle pohjoiselle herätysliikkeelle. Kokouksessa nimitettiin vahvistettiin vuonna 1391 kyseenalaistettu Pyhän Birgitan kanonisointi.

Keskiajan uskonnollisuuteen kuuluivat pyhimysten aikaansaamat ihmeet, monenlaiset näyt ja kohtaloita johtaneet ilmestykset. Tavoitteenani on tutkia yksilöiden julkisen toiminnan takana vaikuttaneita hengellisen elämän virtauksia. Pohjoismaisista keskiajan vaikuttajista tärkeimpiin kuuluu Pyhä Birgitta (1303–1373), jonka perustaman birgittalaisjärjestön hengellisyydessä Kristuksen kärsimismystiikka sai korostuneen aseman. Uplannin laamannin tyttärenä syntyneellä Birgitalla oli kiinteät kontaktit länsieurooppalaiseen kulttuuripiiriin. Merkittävä vaikutteiden välittymisen kannalta oli Birgitan ja hänen puolisonsa Ulfin 1340-luvulla Santiago de Compostelaan tekemä pyhiinvaellus. Matka tutustutti Birgitan moniin diakonisen työn ja hengellisen elämän ilmiöihin. Ajan naisjärjestöt keskittyivät painokkaasti Kristuksen fyysisen olemuksen meditaatioon.

Corpus Christi -liturgia ja juhlapäivä

1200-luku merkitsi suurta uudistusaikaa lännen kirkon ehtoollisopissa ja liturgisessa käytänteissä. Samaan aikaan uudet uskonnolliset organisaatiot levittivät vaikutustaan. Naisten hengelliset yhteisöt saavuttivat suosiota 1200-luvulla ja 1300-luvun alussa. Kerjäläis- eli saarnaajaveljestöistä tuli haastaja sekä seurakuntapapiston toiminnalle että luostarilaitokselle. Pohjoismaissa merkittävimpiä veljestöjä olivat dominikaanit ja fransiskaanit. Yhteisöt eivät sinänsä kyseenalaistaneet luostarielämän periaatteita, joskaan ne eivät samalla tavoin sulkeutuneet maailmalta kuin klausuurisääntöön sitoutuneet vanhat sääntökunnat.⁴ Fransiskaaneilla oli suuri vaikutus uusien eukarististen hartausmuotojen vakiinnuttamisessa. Elevaatio otettiin roomalaiseen messuun juuri fransiskaanien aloitteesta.

Naisten uskonnolliset yhteisöt yleistyvät 1100–1200-luvulla. Länsi-Euroopassa tunnetuin köyhyyden, siveyden, rukouksen ja askeesin periaatteita noudattaneista keskiajan naisyhteisöistä olivat begiinit. Begiinien toiminnan huippukausi ajoittuu 1300-luvun alkupuoliskolle.⁵

Begiinien rinnalla suunnilleen samanaikainen uusi tulokas saksalaisella ja alankomaalaisella alueella oli dominikaanijärjestö. Begiinien hengelliselle elämälle dominikaanit muodostuivat hyvin tärkeäksi. Aiemmin sistersiläiset ja premonstransiaanit olivat huolehtineet naisyhteisöjen sielunhoidosta, mutta 1200-luvun alkupuolella tilanne muuttui ratkaisevasti. Sisaruostareiden tukeminen alkoi käydä sisteriläisille taloudelliseksi taakaksi. Kehitys oli samansuuntainen myös premonstransiaanien pii-

⁴ Kilström 1976 a, 9–11; Kilström 1980, 154.

⁵ Werner 1994, 144–145.

rissä. Muuttuneessa tilanteessa begiinit etsiytyivät usein domikaaniluostarin alaisuuteen. Näin tapahtui myös Liègessä.

Kristuksen uhrikuoleman julistaminen ja ehtoollishartaus korostui naisyhteisöjen hengellisessä elämässä. Sistersiläis- ja begiinijärjestöjen naispyhimysten elämäkerroissa kärsivän Kristuksen ruumiillisen tason kohtaaminen tulee voimakkaasti esille. Mystikot kuvasivat hostian eleveaation hetkellä saamiaan näkyjä, joissa haavoitettu Kristus oli ilmestynyt ruumiillisessa hahmossa. Teksteissä kuvataan yksityiskohtaisesti aistimuksia, joita ehtoollisaineet aiheuttivat Kristusta hartaasti palvovalle uskovalle. Näin Kristusta kykeni eukaristiassa kunnioittaen katsomaan, ehtoollisaineiden tuoksun saattoi tuntea hajuaistilla, ehtoollisaineet maistoi suussaan ja aineiden vaikutuksen koki sisäisesti ruumiissaan. Syömiseen liittyvät kielelliset ilmaukset ovat näissä teksteissä runsaita. Eukaristia ei jäänyt mystikoille pelkäksi metaforaksi, vaan ehtoollisen vieron aiheuttamat kokemukset olivat vahvasti peräisin aineellisista elementeistä, hostiasta ja viinistä. Erityisesti ehtoollisleipään liitettiin suloisuutta, tyydyttävyyttä ja ravitsevuutta kuvaavia määreitä.⁶

Liègen begiinit ryhtyivät kampanjoimaan uuden eukaristisen juhlapäivän perustamisen puolesta 1200-luvun alkupuolella. Virikkeitä alueen uskonnolliseen elämään oli tuonut kerjäläismunkkien tulo seudulle. 1240-luvulla toimeenpantiinkin laajahko uudelleenorganisointi begiiniliikkeessä. Uudistusten vahvistama begiiniliike teki esityksen Corpus Christi -juhlapäivän ottamisesta kirkon kalenteriin. Ehdotus sai paikallisten domikaanien tuen. Nämä puolestaan veivät esityksen Pariisiin dominikaaniyliopiston tutkittavaksi. Sielläkään asia ei kohdannut vastarintaa, joten aloitteessa begiinin tukijana toiminut piispa Robert Tuottelainen saattoi vahvistaa Corpus Christi -juhlan Liègen hiippakunnan alueella juhlapäiväksi 1246.⁷ Dominikaanit kannattivat yleisesti liègeläistä eukaristista aloitetta. Pariisin yliopiston kautta vaikutus levisi tehokkaasti.

Paavi Urbanus IV osallistui Corpus Christi -liturgiaan ensimmäisen kerran 1264, jolloin paavin kuuria oleskeli Orvietossa. Uuteen juhlaan hyvin suosiollisesti suhtautunut paavi ehti ennen samana vuonna tapahtunutta kuolemaansa vahvistaa bullalla Corpus Christi -päivän viralliseksi kirkkojuhlaaksi. Juhla levisi läntisessä kristikunnassa eri kanavia myöten. Paavi Urbanuksen lähijoukkoon oli kuulunut Liègestä ja sen lähistöltä tulleita pappismiehiä. Näistä monet saavuttivat merkittävän virka-aseman paavin kappalaisina. He jatkoivat Corpus Christi -hartauden edistämistä katolisten organisaatioiden sisällä. Sistersiläiset hyväksyivät Corpus Christi -juhlan 1277 ja dominikaanit 1304.

Paavinistuimessa juhlan kansainvälistäminen eteni dominikaanisympatioistaan tunnetun Johannes XXII:n aikana. Osasy kehitykseen oli samaan aikaan toteutunut Tuomas Akvinolaisen kanonisointi. Tuomas Akvinolaisella oli vahva rooli eukaristisen hartauden vahvistumiskehityksessä. Jopa Corpus Christi -liturgiaa pidettiin hänen kirjoittamanaan. Universaalijuhlaksi Corpus Christi vakiintui 1310-luvulla. Juhlan aseman vahvisti lopullisesti paavi Clemens VI (1342–1352).⁸

Juhla oli teologiselta sisällöltään abstrakti, joten se ei yhtä mutkattomasti saavuttanut kansansuosiota kuin kotoisimmat pyhimysjuhlat kuvaperinteineen. Uusi juhlapäivä tarvitsi omaleimaisia käytäntöjä erottuakseen muista ja vakiintuakseen seurakun-

---

⁶ Rubin 1991, 164–168.

⁷ Rubin 1991, 173–174.

⁸ Johansson 1957, 594–595; Kilström 1976 b, 129–131; Rubin 1991, 180, 185–196.

nissa. Juhlan suosiota edistivät paavin myöntämät kohtuulliset neljänkymmenen päivän aneet kaikille, jotka osallistuivat messuun.

Corpus Christi -juhlan yhteyteen kehittyi erikoistunutta tapaperinnettä. Kirkon kalenterissa juhlapäivä vakiintui Kolminaisuuden päivän jälkeiselle torstaille. Varsinaisena juhlapäivänä järjestettiin juhlakulkue, jonka reitti ulottui kauas kirkon ulkopuolelle. Juhla ajoittui kesäiseen vuodenaikaan, joten se keräsi suuren osallistujajoukon. Monstranssiin sijoitetulla hostialla oli kunniapaikkansa kulkueessa. Juhlan suosio ei johtunut pelkästään sen luonteesta eräänlaisena alkukesän kirkollisena kansanjuhlanä. Huomattava vaikutus oli juhlan 1400-luvun alkupuoliskolla kasvaneella uskonnollisella statuksella. Paavi Martinus V (1414–1431) ja hänen seuraajansa Eugenius IV (1431–1447) takasivat messuun osallistumisesta luvattujen aneiden lisäksi aneita myös juhlakulkueeseen osallistumisesta.

Turun hiippakunnan ensimmäisen Corpus Christi -alttarin perusti piispa Maunu Tavast 1420-luvulla. Turun tuomiokirkon pohjoisessa sivulaivassa sijaitseva Pyhän Ruumiin -kuori erotettiin runkokuoneesta takorautaisella aidalla. Piispa Maunu hankki alttarille suuren ranskalaisen monstranssin ja venetsialaisen alttarivaateen sekä muuta alttaripalveluksen suorittamiseen tarvittavaa välineistöä. Piispa lahjoitti myös varat alttaripalvelusta hoitavan prendaatin palkkaan. Hän varasi oikeuden prebendaatin virkaan sukulaisilleen.⁹ Pyhän Ruumiin -alttarin prebendaattina toimi muun muassa Maunu Tavastin sisarenpoika Maunu Särkilähti 1460–1470-luvulla.

Torstaipäivää vietetään katolisessa perinteessä ehtoollisen asettamisen merkkipäivänä, ja torstaille sijoittui myös Turun tuomiokirkon Pyhän Ruumiin -kuorissa Maunu Tavastin lahjoitussäädöksen mukaisesti pidetty loisteliais De corpore Christi -messu. Messuun osallistumisesta oli luvattu runsaasti aneita.¹⁰

Varhaisin Ruotsista tunnettu tieto hostian pitämisestä rukoilijoiden nähtävänä liittyy torstaipäivään. Tukholman porvarit ja raati anoivat paavi Martinus V:ltä vuonna 1419 lupaa hostian päivittäiseen esilläpitoon ajatellen matkustavaisia ja merenkulkijoita, jotka eivät voineet osallistua jumalanpalvelukseen. Anomuksen seuraksena tukholmalaisille sallittiin monstranssiin sijoitetun hostian näyttäminen tunnin ajan torstai-iltapäivällä.¹¹

Ruumiillisen uhrin ikonografia

Kuvat ovat uskonnollisen viestinnän keskeinen väline. Corpus Christi -hartauteen voidaan yhdistää monien erikoistuneiden kuva-aiheiden ja esittämistapojen synty. Kukin keskiajan uskonnollisen kentän vaikuttajista, sääntökunnista ja järjestöistä muovasi käyttämänsä kuvaston teologisten painotustensa mukaisesti.

Birgittalaisessa ikonografiassa veri- ja kärsimysmystiikka oli voimakasta.¹² Pyhän Birgitan ilmestyksissä on muutamia erittäin vahvoihin visualisoihin havainnollistettuja Kristuksen kärsimyksen kuvauksia. Näky, jossa neitsyt Maria kuvaa Birgitalle poikansa kidutusta ja kuolinkamppailua, sisältää yksityiskohtaisen kertomuksen Kristuksen ruumiillisista vammoista, verenhukan vaikutuksesta ja kivun kokemisesta.¹³

⁹ Juusten 1988, 45–47.

¹⁰ REA nr 517 (1443); Gummerus 1913, 84.

¹¹ Brilioth 1922, 45.

¹² Nordman 1956 a, 571–572; Nordman 1956 b, 577.

¹³ Himmelska uppenbarelser 1957, 86–91.

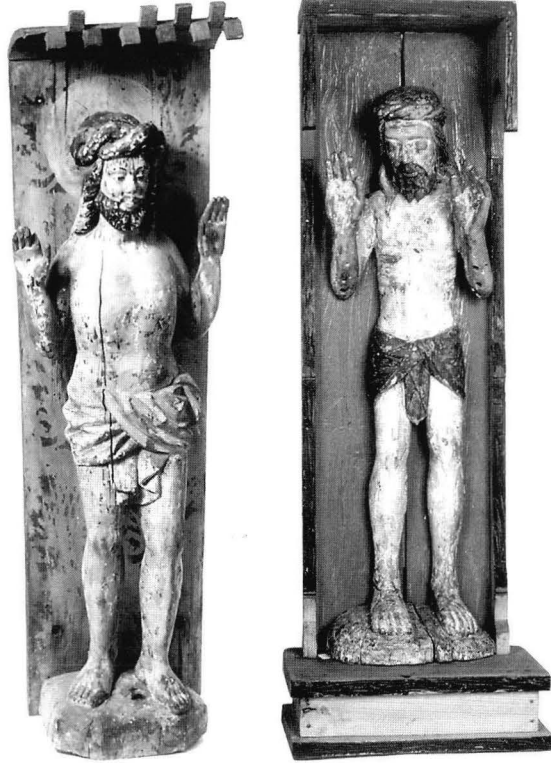
Kuva 2. Kristus ilmestyy kymmenvuotiaalle Birgitalle. Maalaus Appunan kirkon alttarikaapin ovelsa. Statens Historiska Museum, Tukholma.

Ero 1300-luvun kaihtelemattomassa tuskan kuvauksessa verrattuna 1400-luvun lopun vakiinteisiin kuvatyyppeihin on huomattava. Vadstenan lähellä sijaitsevasta Appunan kirkosta peräisin olevassa alttarikaapissa Birgitan näky on maalattu ovipaneelin yhdeksi aiheeksi. Appunan maalauksen Kristus-hahmo noudattaa 1400-luvun Kristus kipujen mies -aiheen yleistä kuvaustapaa. Tosin hahmon asento poikkeaa hieman Itämeren piirissä tavallisesta kuvatyypistä, jossa Kristus osoittaa vasemmalla kädellään kylkihaavaansa. Ylöskohotetuin käsin kuvattu Kristus on yleinen Skandinaviassa. Aihe levisi erityisesti birgittalaisten vaikutuksesta.

Kylkihaavaa osoittava Kristus kuuluu oleellisena osana paavi Gregoriuksen Rooman Santa Croce -kirkossa toimittamaa ehtoollismessua esittäviin kuviin. Paavi Gregoriuksen messu tuli suosituksi 1400-luvun alussa erityisesti saksalaisella alueella. Tämä aihe ei koskaan saavuttanut menestystä Italiassa. Syynä on pidetty sitä, että kertomus asettaa ehtoollisaineiden muuttumisen epäuskottavaan valoon.

Kertomuksen mukaan paavi Gregoriuksen messuun ehtoollisleivät leiponut nainen purskahti nauruun sillä hetkellä, kun liturgia eteni muuttumishmeeseen. Leipurin oli mahdotonta uskoa, että hänen omin käsin leipomastaan leivästä tulisi Kristuksen ruumis. Ihmeen todisteeksi ja epäuskoisen leipurin vakuuttamiseksi itse kärsivä Kristus ilmestyi paavi Gregoriuksen toimittaman messun aikana kirkon alttarille.¹⁴ Gregoriuksen messun kuvallisissa esityksissä on usein myös Tuomas Akvinolainen. Syynä on se, että häntä pidettiin Corpus Christi -liturgian kirjoittajana.

¹⁴ Schiller 1968, 240–241.

Kuvat 3–4. Kristus kipujen miehenä. Myöhäiskeskiaikaiset veistokset Mäntsälän ja Finströmin kirkkoissa. Kuvat Museovirasto / P. O. Welin (3) ja Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitos/Heikki Hanka (4).

Epäuskoa ja varotoimia

Oppi ehtoollisaineiden muuttumisesta Kristuksen ruumiiksi ja vereksi ei vakiintunut kansan käsityksiin ongelmitta. Kirkon opettamaa messu-uhrioppia kohtaan epäuskon-
sa ilmaisseet maallikot saivat ankaria tuomioita.

Uplantilaisen Gottöröran kirkon pääsiäisehtoollisella vuonna 1310 Botulf-niminen talonpoika oli kieltäytynyt uskomasta aineiden muuttumiseen. Arkkipiispan eteen viety harhaoppisuusasia päättyi kuolemantuomion julistamiseen.¹⁵

Myöhäiskeskiajalla maallikot saivat ehtoollisessa vain leivän. Viiniä ei jaettu maallikoille enää 1200-luvun loppupuolella.¹⁶ Eräs syy oli se, että pyhitetyn ehtoollisviinin läikkyminen haluttiin ehdottomasti estää. Mikäli viiniä kuitenkin valui alttarille tai lattialle, oli kanonisiin säännöksiin kirjattu hyvin monimutkaiset puhdistusmenet-
telyt. Leivän murujen putoaminen epäpyhälle lattialle estettiin erityisellä ehtoollislii-
nalla. Käsikirjojen kuvitus havainnollistaa tapaa, jossa papin molemmin puolin seiso-
vat avustajat pitelevät ehtoollisvieraan edessä pitkänomaista liinaa. Tavan edelläkävi-
jöitä olivat luostarit, joista se levisi sääntökunta- ja pitäjänkirkkoihin.¹⁷ Liinaa käytet-
tiin keskiajalla ehtoollisen vietossa myös Ruotsissa. Alttariliinoja tunnetaan kirkkoin-

¹⁵ Brilioth 1922, 43.

¹⁶ Andrén 1963, 671–672; Nilsén 1991, 74.

¹⁷ Edsman 1950, 191–193.

ventaarioista.¹⁸ Keskiajalta tunnetaan myös erilaisia rakenteita, joille liina on voitu levittää. Kevyt pukkimainen teline on ollut paikoin käytössä.¹⁹

Pääsiäinen – seurakunnan suuri juhla

Seurakunnan liturginen elämä huipentui pääsiäiseen. Siihen ajoittui maallikkojen ainoa vuosittainen ehtoollinen. Pääsiäinen oli myös suuri sovintojuhla rikkomuksista rangaistuille. Raskaisiin synteihin syyllistyneet seurakunnan jäsenet saivat kiirastorstaina synninpäästön, mikä mahdollisti heille paluun kirkon yhteyteen.²⁰

Pääsiäisajan eukaristiseen hartauteen liittyi monia kirkollisia tapoja, joita voi luonnehtia puoli-liturgisiksi. Niillä oli vakiintunut asemansa kirkkovuoteen kuuluneina käytänteinä. Ne eivät kuuluneet kuitenkaan varsinaiseen jumalanpalvelusjärjestelmään, vaan ne olivat seurakunnissa järjestettäviä erityistilaisuuksia. Pääsiäisajan kirkkonäytelmät edustavat erästä tällaista laajasti omaksuttua puoli-liturgista käytännettä. Näytelmien raamatullinen aiheisto ulottui palmusunnuntain tapahtumista aina Kristuksen taivaaseenastumiseen saakka. Esityksiin liittyi myös veistoksia.

Pääsiäisaikana draama keskittyi erityisesti kolmeen kärsimysviikon taitekohtaan: kiirastorstaihin, pitkäperjantaihin ja pääsiäisaaton iltaan, jolloin vietettiin erityisjumalanpalvelukset. Näytelmät vakiintuivat ensin suuriin kirkkoihin ja luostareihin, joissa oli esityksen henkilörooleihin riittävästi papistoa tai luostariveljiä. Vaikkei tarkkaa kuvaa passioesityksen levinneisyydestä olekaan saatavissa, lähteet osoittavat, että tapa tunnettiin yleisesti Ruotsin kirkossa.²¹ Ristiprosessiot ja näytelmät voitiin toteuttaa supistetussa muodossa myös maaseutukirkoissa.²²

Opettavainen havainnollisuus korostui lukukappaleiden eli lektioiden esittämisessä. Roolit oli jaettu eri lukijoiden kesken. Tavoitteena oli mahdollisimman elävä ja vaikuttava tekstin esittäminen. Pitkäperjantain erikoisliturgiassa ristillä oli keskeinen asema. Krusifiksi asetettiin kansan kunnioitettavaksi joko kuoriin tai välittömästi kuoriaiaidan eteen. Käytännön järjestelyt ovat vaihdelleet eri seurakunnissa. Yleisesti tunnetaan tapa ryömiä kuorin portaat polvistuneena paljain jaloin ristin luo suutelemaan liinan alta pilkistävää ristin jalustaa.²³

Pitkäperjantain liturgiassa Kristuksen ruumiin hautaamiseen viittasivat joko ristin tai ehtoollisleipien sijoittaminen alttarin sivulla sijaitsevaan komeroon, joka esitti hautaa. Saksalaisella kielialueella samoin kuin Englannissakin oli tapana laskea pelvaliinaan kiedottu risti symboliseen hautaan. Liturgian symbolisen käytännön muovaantumiseen ratkaisevasti teoksellaan *Rationale divinorum officium* vaikuttanut Menden piispa William Durandus (k. 1295) mainitsee ristin sijasta hostian hautaamisen yleisenä tapana Ranskan kirkoissa. Hostian käyttö hautaseremoniassa levisi sittemmin myös Saksaan ja Englantiin.²⁴ Euroopasta tunnetaan esimerkkejä, joissa hautaan laskettiin corporale-liinaan kääritty hostia. Gotlannissa hautaan laskettiin säilytysas-

¹⁸ Esim. Neovius 1893, VII; ehtoollisliinaa tarkoittavista termeistä ja käytänteen historiasta mm. Edsman 1950, 177–185; Andrén 1954, 343; Knuutila 1991, 62–63; Pirinen 1996, 38.

¹⁹ Edsman 1950, 196.

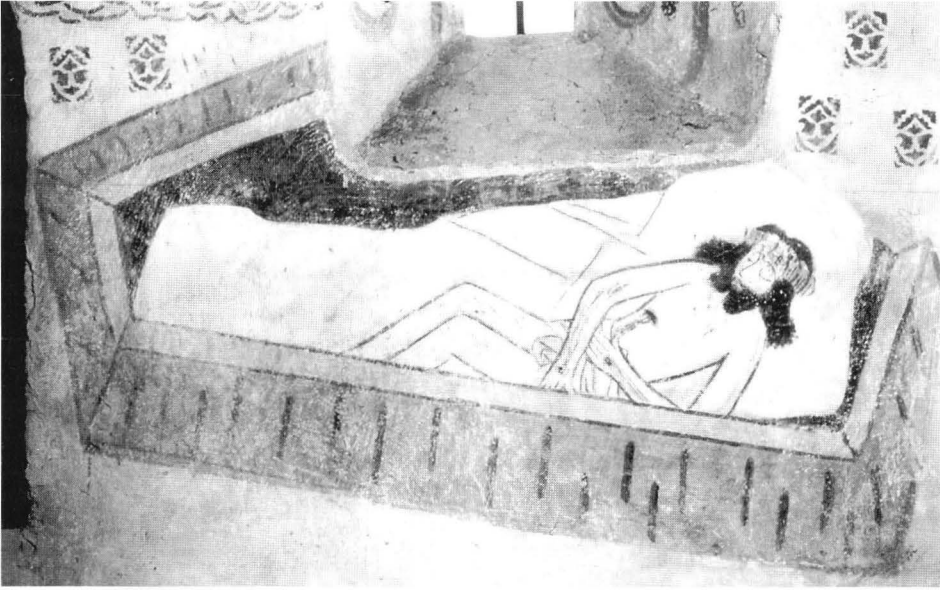
²⁰ Browe 1929, 503–505.

²¹ Björkman 1957, 173–174.

²² Helander 1991, 196–203.

²³ Ristiprosessiosta ja ristin adoraatiosta passioliturgiassa Björkman 1957, 164–165, 252–261, 266–278; Stolt 1993 a, 21–22.

²⁴ Stolt 1993 a, 22.

Kuva 5. Kristus haudassa. Kalkkimaalaus Hattulan kirkon sakastissa. Kuva Museovirasto / P. O. Welin.

tiaan sijoitettu hostia. Keskiajalta on säilynyt Ruotsissa muutamia metallista valmistettuja lippaita, ns pyxidejä, joihin kuului korkea kansi. Puiset lippaat ovat olleet metallista valmistettuja yleisempiä maaseutukirkoissa. Gotlannissa on säilynyt useita maalattuja puisia rasioita, joita on käytetty hostian säilytykseen.²⁵

Kookkaat kuollutta Kristusta esittävät veistokset liittyvät läheisesti kirkkonäytelmiin. Suomessa näitä veistoksia on säilynyt kaksi.²⁶ Kolmas Kristus-veistos hautaarkkuineen tunnetaan dokumentaatiopiirroksena.²⁷ Kristus haudassa -aihe esiintyy myös kalkkimaalauksissa. Hattulan kirkon sakariston seinälle maalattu esitys sijaitsee sakastin alttarin yläpuolella.

Kansanperinteessä pitkäperjantain ja pääsiäisaamun väliseen aikaan, jolloin Kristus lepäsi kuolleena haudassaan, on liittynyt uskomuksia ihmisiä uhkaavan pahan voimista. Kirkkovuoden juhlien ajoittuminen heijastui monin tavoin kansanuskossa eläneisiin käsityksiin ajan erityismerkityksistä. Konkreettisimmin pyhien tapahtumien ja ihmisen arkisen kokemusmaailman yhteneväisyys tulee esiin tiettyjen päivien erikoistuneissa työkielloissa. Piinaviikolla tuli välttää askareita, jotka aiheuttivat hakaavaa tai piiskaavaa ääntä. Niiden uskottin lisäävän Kristuksen kokemaa ruumiillista tuskaa ja kärsimystä.

²⁵ Stolt 1993 a, 28–29.

²⁶ Korppoon veistos on Kansallismuseon kokoelmissa ja toinen veistos on Turun tuomiokirkkomuseossa. Schmidt 1967, 103; Lindgren-Fridell 1967, 320–324; Kilström 1967, 324–326; Haastrup 1973, 37; pohjoismaisesta aineistosta kokoavasti Stolt 1993 a, 25–27; Laitilan veistosta ja hauta-arkkua esittävä piirros on vuodelta 1874. Riska 1959, 30, kuva 29; von Stiernman 1882, 181.

²⁷ Maarian kirkossa ollut veistos tuhoutui tulipalossa 1876. Stolt 1993 a, 59–60; Nousiaisten kirkossa on jäljellä kuorin ja sakastin ullakon välinen oviaukko, jota on käytetty ilmeisesti näytöksen järjestämiseksi. Riska 1961, 224; Raision kirkossa kuorilehteri on liittynyt taivaaseenastumisnäytelmän suorittamiseen. Samoin on esitetty arvioita, että Maarian kirkossakin on ollut taivaaseenastumisnäytelmän edellyttämä holvinaukko ja kuorilehteri. Riska 1964, 81, 68; Stolt 1993 a, 59–61.

Eukaristia ja yhteisö

Sakramenttien hoito, opetus ja sanan julistus kuuluivat vihkimyksen saaneiden pappien tehtäviin seurakunnassa. Maallikoiden aktiiviselle osallistumiselle tarjoutui väyliä uskonnollisten yhteenliittymien kautta.

Keskiajan lopulla erilaisista uskonnollisista veljestöistä ja killoista tuli tärkeä yhteisöllinen vaikuttaja. Myös Pyhän Ruumiin -kultin ympärille muodostui kilttaorganisaatio. Nimestään huolimatta pohjoiseurooppalaiset Pyhän Ruumiin -killat eivät olleet pelkästään uskonnollisia yhteisöjä, vaan niiden toiminnassa yhdistyivät monitaiteiset sosiaaliset ja poliittiset intressit killan jäsenten yhteiseen hartauselämään.

Englantilaiset Corpus Christi -veljestöt järjestivät jäsenilleen arvokkaat hautajaiset. Toimintaan kuuluivat yhteisateriat ja erilaiset kiltajuhlat. Useimmilla veljestöillä oli vuotuinen kokouksensa Corpus Christi -juhlan yhteydessä. Veljestö oli aktiivinen myös pääsiäisenä järjestetyn Kristuksen hauta -seremonian toteuttamisessa.²⁸ Veljestöt hankkivat kirkkoihin eukaristiaan liittyvää välineistöä. Yleistä oli, että kiltta lahjoitti kirkon käyttöön kynttilöitä.

Itämeren rannikkokaupungeissa toimi taloudellisesti ja poliittisesti tärkeitä Corpus Christi -kiloja. Lyypekin Grosse Fronleichnahmsbruderschaft oli yksi kaupungin vaikutusvaltaisimmista porvarisyhdistyksistä. Tukholman Helga Lekamensgille kokosi yhteisönsä valtakunnan eliittiä. Papistolla oli huomattava edustus Tukholman killassa. Aristokratian asema oli vahva. Jäsenistöön kuului myös naisia. Tukholman Helga Lekamensgille oli maan suurin ja vaurain kiltta.²⁹

Hollolan kirkko – lunastettu lupaus

Corpus Christi -alttareita on ollut myös maaseudun pitäjänkirkkoissa. Hollolan kirkon keskiaikaisessa sisustuksessa on poikkeuksellisen runsaasti viitteitä Pyhän Ruumiin -hartauteen. Säilyneistä esineistä eräänlaiseksi avaintekseksi muodostuu alttarin etuseinää verhonnut puinen antemensale, johon on veistetty monstranssia pitelevät enkelit. Nykyhahmoonsa esine koottiin 1930-luvulla.³⁰ Esitys noudattaa uskollisesti Tukholman Pyhän Ruumiin -killan sinetin kuva-aihetta. Aiemmassa tutkimuksessa ei ole havaittu tätä aiheen esikuvayhteyttä Tukholman kilttaan.³¹ Antemensalen lisäksi monstranssia kannattelevat enkelit on maalattu seinään sakastin oven yläpuolelle. Kalkki-maalauksen fragmentaarisesti säilynyt. Toinen tulkinnan avainkohde on kuorilehterin rakenteisiin kuulunut puupaneeli, johon on veistetty valtakunnan poliittista johtoa edustaneiden Sture ja Posse -sukujen vaakunat.

Hollolan kirkon keskiaikaisia vaiheita käsitelleissä artikkeleissaan Antero Sinisalo ja Tove Riska osoittivat Turun hiippakunnan johdon ja valtakunnanpolitiikan kärki-miesten väliset sidokset. He nostivat esille kirkon rakentamiseen vaikuttaneen votiivilupauksen. Valtakunnan ylin johto oli nimittäin 1470-luvun sotavuosina luvannut rakentaa Suomen itäsuunnalle kivikirkon. Lupaukset lunastettiin seuraavalla vuosikymmenellä.³²

²⁸ Rubin 1991, 236.

²⁹ Collijn 1921.

³⁰ Kronqvist 1934; Riska 1985, 130–131; Edgren 1998, 280–281.

³¹ Collijn on julkaissut Statens historiska museetin kokoelmiin kuuluvan sinettileiman teoksensa kansilehdessä. Collijn 1921.

³² Sinisalo 1985, 93–95. Votiivilupaus kirkonrakentamiseen vaikuttaneena tekijänä on tullut ensimmäi-

Kuva 6. Tukholman Helga Lekamensgillen sinetti. Statens Historiska Museum, Tukholma. Kuva Collijn 1921.

Kuva 7. Hollolan kirkon Pyhän Ruumiin -alttarin antemurale. Kuva Museovirasto / P. O. Welin.

Hollolan kirkon rakennusvaiheet ovat aiemman tutkimuksen saavuttamista tuloksista huolimatta edelleenkin haastava kohde valtapolitiikan ja eukaristisen kultin sidoksia etsivälle tutkijalle. Monet kysymykset ovat jääneet hypoteesin asteelle ja kaipaavat siten konkreettisempia tuloksia todisteekseen. Tiedän näin vääjäämättä käyvän osalle omistakin pohdinnoistani. Osasten yhteensovittamisen tuloksena kurotan Hollolan kirkon vaiheita laajempiin tutkimuskysymyksiin. Pyrin löytämään yhdistäviä tekijöitä suomalaisten 1460–1480-luvun välille ajoitettujen sisustuskokonaisuuksien synnylle.

Kirkko sai poikkeuksellisen upean sisustuksen, jonka yksityiskohdissa kuvastuvat taustalla vaikuttaneet erityiset motiivit. Sture ja Posse -vaakunoiden³³ lisäksi vahvoista valtapoliittisista sidoksista kielivät viitteet Tukholman Pyhän Ruumiin -kiltaan. Näin ollen tutkimustehtäväni rajautuu tiiviiksi. Miten yhteys Hollolan kirkon ja maan vaikutusvaltaisimman killan välillä on osoitettavissa?

sen kerran esille Risto Nikun laudaturtutkielmassa vuonna 1968. (Helsingin yliopiston taidehistorian laitos); Riska 1985, 129–135; Edgren 1998, 279.

³³ Knut Drake on huomauttanut Knut Possen rakennustoimintaa Hämeessä käsittelevässä tutkimuksessaan, ettei Sture-vaakunaa ole syytä yksiselitteisesti tulkita Sten Sture vanhempaan viittaavaksi. Knut Possen Birgitta-puoliso oli Sture-sukua, ja näin ollen vaakunapari viitanee Hämeen käskynhaltijaan ja hänen vaimoonsa. Drake 1978, 53.

Sinisalo osoitti tutkimuksessaan, että Hollolan kirkon rakentamisessa henkilövai-
kuttajista tapahtumien polttopisteeseen nousevat Turun tuomiorovastina ja sittemmin
piispana toiminut Maunu Särkilahti ja hänen läheinen ystävänsä Hämeen linnan käs-
kynhaltija Knut Posse. Kumpikin vaikutti Tott-suvun valtapiirissä ja saavutti myös
Sture-suvun luottamuksen tomissaan kirkollisilla ja poliittisilla areenoilla. Knut Pos-
se vaikutti Hämeessä vuodesta 1474 vuoteen 1490 saakka. Hän johti suuria rakennus-
hankkeita, joiden kohteena olivat niin sortumien vaurioittaman linnan korjaus kuin
lähiseudun kivikirkkojen rakentaminen. Maunu Särkilahti puolestaan edisti aktiivi-
sesti hiippakuntansa kirkkojen rakentamistoimintaa. Hän myös organisoi Knut Possen
suuren lahjoituksen käyttämisen Turun tuomiokirkon hyväksi.³⁴ Ystävysten elämän-
vaiheet nivoutuvat monin linkein valtakunnan kohtaloihin.

Maunu Särkilahdella oli kirkon viran ohella monia poliittisia tehtäviä. 1480-luvun
lopulla hän oli jäsenenä delegaatiossa, joka viestitti valtaneuvostolle Suomen itärajan
rauhattomasta tilanteesta. Samalla Tukholman-käynnillään hän hoiti Turun tuomio-
kirkon asioita.³⁵

Knut Posse niitti mainetta urhoollisena sotasankarina. Kansallissankariksi hänet
nosti Brunkebergin taistelu vuonna 1471. Sten Sturen rinnalla taistellut Knut Posse
haavoittui vakavasti, mutta parani sotavammoistaan Vadstenan Pyhän Katariinan ai-
kaansaama ihmeen avulla. Ei liene kovinkaan virheellistä olettaa, että kirkollisista
asioista syvästi kiinnostuneen Knut Possen henkilökohtainen hengellinen harrastus
oli birgittalaisesti sävyttynyttä. Hänen kauttaan selittyy myös Hollolan kirkon yhteys
Tukholman Pyhän Ruumiin -kiltaan. Hänen nimensä nimittäin mainitaan killan kir-
janpidossa juuri kohtalokkaana Brunkebergin taistelun vuonna 1471. Samassa yhtey-
dessä kiltakirjaan on merkitty muitakin Hollolaan viittaavia valtakunnan kermaa edus-
tavia nimiä. Kyseessä oleva pariskunta on peräti itse Sten Sture Ingeborg-rouvineen.³⁶

Erik Akselinpoika Tottin kuoleman jälkeen Hämeen läänitykset siirtyivät vähitel-
len Sten Sturen haltuun. Hänen kuolemansa jälkeen omaisuutta hallitsi Ingeborg-leski
vuonna 1507 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka.³⁷

Esipaimen ja pappisyhteisö

Suomen keskiaikaisten kirkkojen interiöörin myöhäiskeskiaikaiset erityisongelmat ei-
vät todistelussani ole vielä saaneet minkäänlaista ratkaisua. Rohkenen kuitenkin väit-
tää, että varsin vähäisistä aineksista kehkeytyy yhteenlimittyvien tapahtumien ketju.
Kehityskulkujen yksityiskohtaisessa tarkastelussa Maunu Särkilahden rooli muodos-
tuu ylivertaiseksi. Hän toimi innovatiivisena kulttuurivälittäjänä hankkeissa, joiden
tuloksena eräät Turun hiippakunnan kirkoista saivat uudenaikaisinta länsieurooppa-
laista kirkkointeriööriä vastaavan kuoritilan sisustuksen.

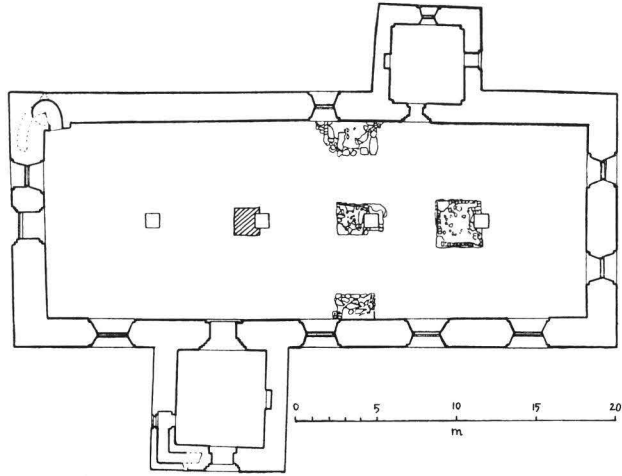
Lähtökohdakseni otan kysymyksen Hollolan kirkon Corpus Christi -alttarista. Tois-
taiseksi ei ole pystytty selvittämään, mikä Hollolan alttareista toimi Pyhän Ruumiin
-alttarina. Kirkosta tunnetaan jäänteitä viidestä keskiaikaisesta alttarista. Kansainväli-
sesti vertaillen tämä tutkimustulos vastaa varsin hyvin käsitystä alttarien lukumääräs-

³⁴ Kronqvist 1937, 69–74, 88–89; Pirinen 1956, 389; Pirinen 1976, 37; Drake 1978, 47–50; Sinisalo 1985, 93–95.

³⁵ Pirinen 1956, 365–366.

³⁶ Collijn 1921, 76.

³⁷ Pirinen 1956, 386–389.

Kuva 8. Hollolan kirkon pohjakaava. Iikka Kronqvistin 1937 julkaisemaan piirrokseseen on täydennetty Markus Hiekkasen 1994 dokumentoima sivualttarin perustus. (Pirinen 1996, 45.)

tä pitäjänkirkossa. Yleisesti arvioidaan, että myöhäiskeskiajalla pitäjänkirkossa oli puolenkymmentä sivualttaria pääalttarin lisäksi.

Hollolan kirkon keskiaikaisista alttareista neljä paljastui Kronqvistin johtamissa kaivauksissa vuonna 1934. Kronqvist arvioi itäisimmän, alttarin pohjista suurimman kirkon keskiaikaisen pääalttarin perustaksi. Idästä lukien toisen pilarin länsisivulta myös alttarin pohja samoin kuin samalta poikkilinjalta pohjoisen ja eteläisen sivuseinän viereltä löytyneet alttarin perustukset hän arvioi sivualttareiksi. Löydöistä ja niiden tulkinnasta käynnistyi Iikka Kronqvistin ja Juhani Rinteen välinen tieteellinen väittely, jota käytiin julkisesti Historiallisessa Aikakauskirjassa.³⁸ Vuosikymmenten kuluessa Hollolassa tehtiin vielä uusi rakennusarkeologinen löytö. Markus Hiekkasen vuonna 1994 dokumentoima alttarin perustus sijaitsee kolmannen pilarin länsipuolella.³⁹

Kronqvistin hahmottama kuoritila käsitti 2/5 kirkon sisäalasta. Rinteen mielestä pinta-alaltaan näin suuri kuori oli mahdottomuus pitäjänkirkossa. Kiistelyä käytiin pitkään. Rinne pysyi loppuun saakka väitteessään, että Hollolan kirkon keskiaikainen kuori oli ulottunut vain ensimmäiseen traveeseen. Hän argumentoi näkemystään liturgisin ja käytännöllisin seikoin. Rinne ei voinut hyväksyä Kronqvistin rekonstruktioon sisältyvää ajatusta siitä, että papiston ja ripittäytymään tulevien maallikoiden olisi pitänyt kulkea sakastiin kuorin kautta.⁴⁰ Keskustelussa otettiin toki huomioon sekin vaihtoehto, että kuori olisi ollut kapeampi: se ei olisi ulottunut runkokuoneen eteläisestä sivuseinästä pohjoiseen sivuseinään, vaan siihen olisi liittynyt katedraalien tapaan kuorin ympäri kiertävä kuorikäytävä. Ilmaisua sisältää ajatuksen, että tällainen kuoritilan jäsentyminen olisi ollut vain katedraaleille tyypillinen ratkaisu.

Hollolan kirkon rakennusaika ja siten myös alttarin perustamisajankohta ajoittuvat 1480-luvulle. Papiston määrä on oleellinen tekijä hahmoteltaessa kirkon liturgista järjestelmää. Hollolan seurakunnassa oli kirkon rakentamisen aikaan todennäköisesti

³⁸ Kronqvist 1937; Kronqvist 1938 a; Rinne 1938 b; Kronqvist 1938 b; Rinne 1938 c, Sinisalo 1985, 83–92; Pirinen 1996, 45–46; Edgren 1998, 279.

³⁹ Markus Hiekkanen ja Mirja-Liisa Waismaa-Pietarila. Kertomus virkamatkasta 2.2.1994. MVRHO.

⁴⁰ Rinne 1938 a, 124–125.

useita pappeja. Seurakuntien tilanne muuttui vasta Särkilahden kuoleman jälkeen 1500-luvun puolella, jolloin katsottiin niin henkisen maanpuolustuksen kuin konkreettisten sotatoimienkin kannalta tärkeäksi tehostaa Itä-Suomen kirkollisasioiden hoitoa. Suuria kirkkopitäjiä lohkomalla perustettiin uusia seurakuntia, joille rakennettiin kirkot. Samalla papin virkoja siirrettiin vanhoista kirkkoista uusiin seurakuntiin. Näin vanhat monipappiset seurakunnat menettivät virkoja ja papiston määrä kirkkoa kohden väheni. Maaseudun seurakunnissa ei tämän uudistuksen toteutumisen jälkeen enää ollut useiden pappien muodostamia yhteisöjä. Huomattavaa on, että seurakuntaorganisaation uudistaminen tuli ajankohtaiseksi vasta Maunu Särkilahden ja Knut Possen kuoleman jälkeen. Ystävykset kuolivat molemmat vuonna 1500. Votiivilupauksen lunastaminen jäi Sten Sturen Ingeborg-lesken tehtäväksi. Hänen tiedetäänkin toimineen Itä-Suomen kirkkojen rakentamisen hyväksi. Kirkollisissa asiakirjoissa viitataan varjeluksen tarpeeseen erityisesti Suomen itäkolmella.⁴¹

Hollolan kuorin laajuus ja katedraalimainen muoto oli polttava aihe Kronqvistin ja Rinteen kiistelystä. Selittävää taustaa uudentalaiselle kuorikäytännölle on löydettävissä myöhäiskeskiajan alttarien vihkikaavoista. Liturgisissa lähteissä on yksityiskohtaisia kuvauksia menettelyistä. Kulkueilla ja symbolisella alttarin ympäri kiertämisellä oli tärkeä asema vihkikaavassa. Vihkitoimituksessa alttariin sijoitettiin reliikki. Ehtoollisaineiden sijasta reliikit olivat tulleet 1200-luvun aikana keskeiseksi alttarin pyhyden merkitsijäksi. Reliikkien uskottiin saavan aikaan suuria ihmetekoja: reliikkeillä oli keskiaikaisen käsityksen mukaan voima parantaa sairauksia ja edistää luomakunnan kaikkinaista hyvinvointia. Reliikkejäkin suurempi teho katsottiin olevan Kristuksen jumalallisella ruumiilla ja verellä, jotka havainnollistuivat konkreettiseen esineelliseen muotoon jokaisen messu-uhrin yhteydessä.

Suomalaisen kirkkointeriöön vaiheiden kannalta oleellisia tietoja välittää Juusten Piispainkronikka. Se kertoo, että Maunu Tavastin perustama Turun tuomiokirkon Pyhän Ruumiin alttari oli 1460-luvulle saakka kirkon ainoa piispan vihkimä alttari. Piispa Konrad Bitz (1460–1489) ja tuomiorovasti Maunu Särkilahti vastasivat Turun hiippakunnan suuresta kivikirkkojen rakentamishajelmasta sekä toteuttivat mittavan alttariuudistuksen tuomiokirkossa. Uutuutena tuomiokirkon liturgiseen käytäntöön tulivat kirkkovoiton suurten juhlapäivien mittavat pappiskulkueet. Prosessioiden esteettömän liikkumisen vuoksi käytävää reunustaneita alttareita purettiin ja rakennettiin sitten uudelleen toiseen paikkaan.⁴²

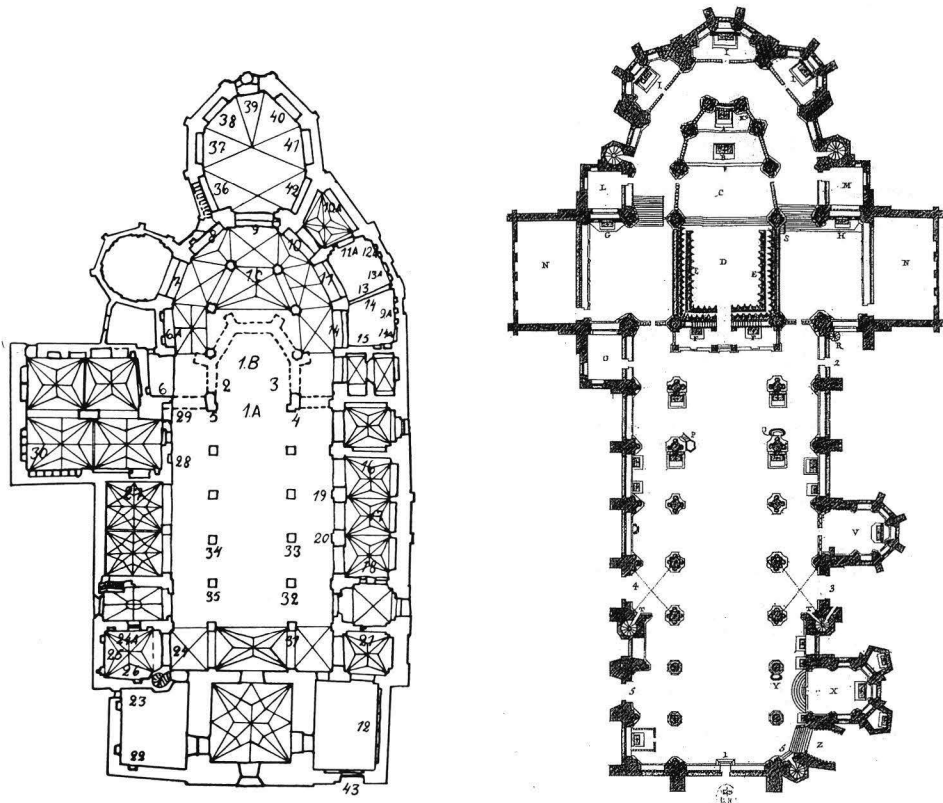
Maunu Särkilahden toimet hiippakunnan johdossa muoivasivat tuomiokirkon papistosta entistä tiiviimmän pappisyhteisön. Yhteisöllisyys kuvastui muun muassa ateria-yhteydessä. Turun pappiskommuuni toimi myös kuoripappien yhteisasuntolana ja vanhuudenheikkojen pappien eläkekotina.⁴³

Maunu Särkilahdella oli merkittävä rooli tuomiokapitulin rakennushankkeissa. Hän vastasi tuomiokirkon varoilla toteutetun kahdeksankulmisen Kaikkien Pyhien -kuorin rakennuttamisesta. Se yhdistettiin tuomiokirkkoon purkamalla runkokuoneen ja uuden kuorin erottanut väliseinä. Osa muutoksissa runkokuoneesta poistetuista alttareista sai uuden paikan kaikkien Kaikkien Pyhien -kuorissa. Muutoksen laajuutta osoittaa se,

⁴¹ Pirinen 1956, 386–389.

⁴² Juusten 1988, 50.

⁴³ Kuoripappien asuintalon perustamista on käsitelty tutkimuksessa. Rinne 1952, 97; Klockars 1955, 163; Kauko Pirinen esitti kritiikkiä Rinteen ja Klockarsin tuloksia vastaan, mutta kallistui myöhemmin yhteisasuntolan kannalle. Pirinen 1956, 171–172, 203; Pirinen 1991, 125.

Kuvat 9–10. Turun tuomiokirkon myöhäiskeskiaikaisten altarien sijainti Rinteen mukaan (Rinne 1941, 383) sekä Metzsin katedraalin pohjakaava piirrettynä 1728 (Erlande-Brandenburg 1994, 285).

kronikka kertoo piispa Konrad Bitzin vihkineen samana päivänä yksitoista alttaria Turun tuomiokirkossa. Määrä vastaa liki neljännessä tuomiokirkon alttareista.⁴⁴

Katedraalikuoria kappelikäytävästä rajaavaan rakenteeseen liittyi tavallisesti muurattu sokkeli. Massiivinen sokkeli esti tehokkaasti vedon lattiasta pitkien liturgisten palvelusten aikana. Mittava rakenne eristi kuorin sitä ympäröivästä kuorikäytävästä. Liturgiset toimitukset eivät siten häiriintyneet maallikkojen liikkumisesta kuoria kierävällä käytävällä.⁴⁵

Eurooppalainen katedraalikuori oli kaksiosainen. Pääalttarin tilan erotti kapituli-kuorista matalahko kehä tai kuorituolien muodostama seinämä. Kuoripappien ja prebendaattien yhteisesti toimittamat hetkipalvelukset, rukoukset ja resitaatiot toimitettiin kuorissa. Istuinpaikkoja oli varattu tuomiokapitulin kanungeille, tuomiokirkon prebendaateille ja kuoripapeille.⁴⁶ Keskiajan katedraalin liturgista elämää tarkastel-

⁴⁴ Juusten 1988, 50; Alttareiden kokonaismääräksi Rinne on laskenut 43. Rinne 1941, 381–389.

⁴⁵ Bond 1908, 17, 21.

⁴⁶ Turun tuomiokapitulin henkilökuntaan kuului Särkilahden ajalla 12 varsinaista jäsentä. Tämän lisäksi kuoripappeja oli 12. Muun papiston määräksi Klockars on arvioinut 10 henkilöä. Rinne on laskenut prebenda-alttareiden määräksi 25. Kapitulin kuorissa oli näin ollen istuimet liki 30:lle papille. Klockars 1955, 161–162; Kauko Pirinen on kritisoinut Klockarsin tuloksia virkarakenteen osalta. Pirinen 1956, 174–176; Pirinen 1976, 43. Henkilömäärä on molempien laskelmissa suunnilleen sama.

taessa on syytä muistaa, ettei kapitulin kuorissa ollut alttaria. Tuomiokirkon viroissa toimineet papit toimittivat tehtäviinsä määriteltyjä alttaripalveluksia eri puolilla kirkkoa sijainneiden alttareiden äärellä. Prebenda-alttareita oli kuorikäytävän reunoilla, runkokuoneessa ja lehtereillä.⁴⁷

Rinteen havainnot Turun tuomiokirkon kuorin vaiheista noudattavat näitä periaatteita. Todisteita keskiaikaisesta kuorilehteristä saatiin Rinteen johdolla tehdyissä rakennusarkeologissa tutkimuksissa. Tuomiokirkon vanhan kuorin seinistä löytyi noin neljän metrin korkeudesta molemmin puolin kuorinaukkoa palkinreiät, jotka olivat todennäköisesti lehterin kiinnitysrakenteiden jälkiä.⁴⁸ Rinteen hahmottelemassa alttarien sijaintikaaviossa pitäjä- ja pappisalttari merkitsevät lehterirakenteen paikan. Kapitulin kuori jää näin ollen kuorin runkokuoneesta rajaavan lehterin ja pääkuorin väliin. Kuorin lohkot erottaneista rakenteista sen sijaan ei ole vähäisimpiäkään säilyneitä jäänteitä.

Turun hiippakunnan voimahahmo oli kirkollisissa ja poliittisissa hankkeissa aktiivisesti vaikuttanut Maunu Särkilähti. Hän oli syntyperältään taivassalolaista aatelisukua. Maisterin tutkinnon Särkilähti oli suorittanut Pariisissa. Hän sai nimityksen tuomiorovastin virkaan paavilta Roomassa vuonna 1466. Särkilahden kirkollisen uran tekevät on ainutlaatuisiksi monet poikkeusjärjestelyt. Hän sai erityisluvalla pitää samanaikaisesti hallussaan tuomiorovastin, Pyhän Ruumin -alttarin prebendaatin ja Mynämäen kirkkoherran virkaa. Mynämäki oli kuninkaanpitäjä, mutta myös vanha tuomiokirkon kanungin virkapitäjä. Viroistaan hän luopui vasta saatuaan nimityksen piispaksi vuonna 1489.⁴⁹ Virat kartuttivat hänelle melkoiset palkkatulot.⁵⁰ Hän saattoi näin ollen kohdistaa omaa varallisuuttaan läheisiksi kokemiinsa hankkeisiin.

Liturgian uudistustyö kuului Maunu Särkilahden intresseihin. Tästä kertoo Juustenin piispainkronikka. Särkilähti vakiinnutti piispankaudellaan (1489–1500) tavan laulaa Kristuksen Ruumiin ja autuaan Neitsyt Marian hetket keskellä Turun tuomiokirkkoa.⁵¹ Tätä epämääräisesti tilaan sijoittuvaa tietoa voidaan konkretisoida Rinteen löydöillä, jotka osoittavat kuorilehterin sijainnin.⁵² Särkilahden liturgiset uudistukset liittyvät kansainväliseen ilmiöön.

Kuoriaidan ja -lehterin sulkema kuoritila on Joseph Braunin klassikoksi muodostuneen kristillisen alttarin historiaa käsittelevän teoksen mukaan 1200–1500 -luvun ilmiö.⁵³ Kuorilehteri oli liturgiaan kuuluvien lauluosuuksien suorituspaikka, ja lehteriltä myös luettiin tekstejä ja saarnattiin. Kuorilehteristä käytetty cancelli-nimitys johtuu lehterin käytöstä saarnapaikkana.⁵⁴

Suomalaisista kirkoista tunnetut kuorilehterien ja -aitojen paneelit ja rakenteisiin liittyneet erilaiset osat ajoittuvat Konrad Bitzin ja Maunu Särkilahden toimiajalle. Olen sitä mieltä, että ensimmäisessä vaiheessa uudenlaiset kuorinsisustukset toteutettiin Turun tuomiokirkon pappisyhteisön piiristä peräisin olleiden ideoiden mukaan. Väitteen voi perustella kyseisten pitäjänkirkkojen vahvoilla yhteyksissä Turun tuomiokirkon alttaripalvelukseen.

⁴⁷ Erlande-Brandenburg 1994, 269–276

⁴⁸ Rinne 1941, 353.

⁴⁹ Pirinen 1956, 98, 161–163.

⁵⁰ Pirinen 1956, 413 taulukko 3.

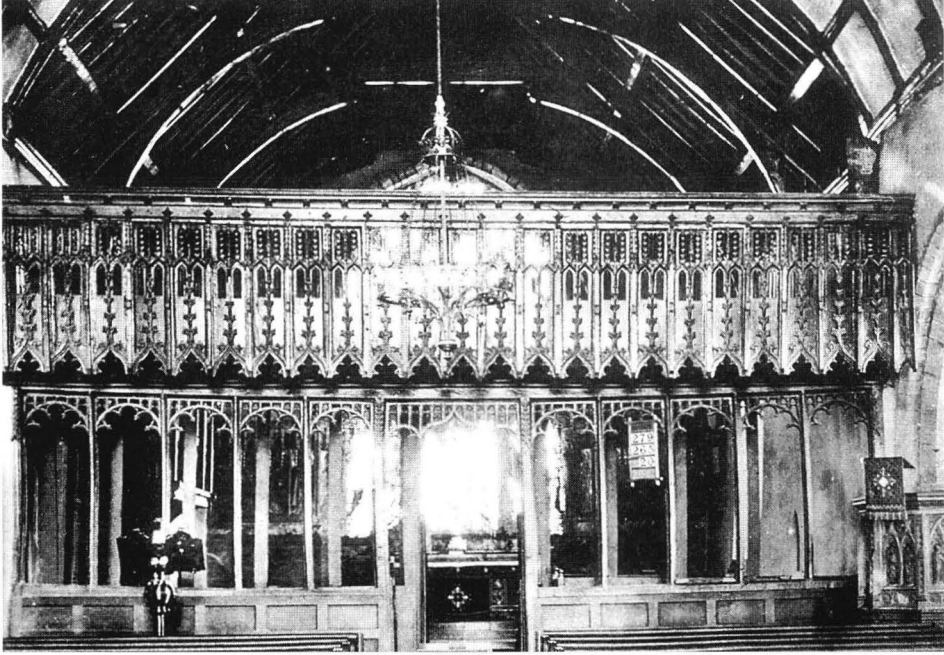
⁵¹ Juusten 1988, 50–51.

⁵² Ks. viitettä 48.

⁵³ Braun 1924, 665.

⁵⁴ Braun 1924, 649–650.

Kuva 11. Kuorilehteri Montgomeryn kirkossa Walesissa. Bond-Camm 1909 a, XLIV.

Sauvosta tunnetut paneelit ajoitetaan 1460–1470 -luvulle.⁵⁵ Paneeleissa on sekä Bitz että Särkilahti -vaakunat ja Sture-vaakuna. Sauvo oli Turun tuomiokirkon Pyhän Ruumiin -prebendan palkkapitäjä. Prebendaa piti hallussaan Maunu Särkilahti. Yhteysttä Corpus Domini -kulttiin osoittaa myös kirkossa säilynyt Kristusta kipujen miehenä esittävä veistos.

Mynämäki todettiin jo edellä kanungin pitäjäksi ja Maunu Särkilahti kanonikaatin haltijaksi.⁵⁶ Kuorituolien vaakuna-aiheet viittaavat Sten Sture vanhempaan, Maunu Tavastiin ja hänen sukulaisiinsa ja seuraajiinsa piispanvirassa, nimittäin Olavi Maununpoikaan ja Maunu Särkilahteen. Kuorioidan jäänteet ovat tyyllillisesti lähellä Taivassalon kirkosta tunnettuja fragmentteja.⁵⁷ Taivassalon kirkon kuorijärjestelyyn kuuluneet paneelit on ajoitettu 1470–1480 -luvulle. Taivassalo oli vanhastaan tuomiokirkon kanungin virkapitäjä.⁵⁸

Kalannin kirkosta on säilynyt kuorituolien päätyjä. Vaakunoissa ovat edustettuina mm. Ruotsin valtion, Turun tuomiokapitulien, piispa Maunu Tavastin, piispa Konrad Bitzin, tuomiorovasti Maunu Särkilahden sekä Tott- ja Sture-sukujen vaakunat. Työt ajoitetaan 1470-luvulle.⁵⁹ Maarian kirkossa on myös ollut kuorilehteri ja vaakunoin nimikoituja kuorituoleja. Tuomiokirkon kanungit huolehtivat sielunhoidosta seurakunnassa.⁶⁰

⁵⁵ Riska 1964, 172–174.

⁵⁶ Pirinen 1956, 98.

⁵⁷ Riska 1961, 28–29.

⁵⁸ Leinberg 1895, 155; Pirinen 1956, 163; Riska 1959, 79–80.

⁵⁹ Riska 1959, 181–182.

⁶⁰ Riska 1964, 78; Pirinen 1991, 125.

Kuva 12. Kristus kipurjen miehenä -veistos Sauvon kirkosta. Kuva Museovirasto / P. O. Welin.

Hollolan kirkon erityisasema 1480-luvun valtopoliittisena rakennuskohteena selittyy poikkeuksellisen vankoilta sidoksilla maan vaikutusvaltaisimpaan kiltaan ja sen johtaviin jäseniin. Pyhän Ruumiin-killan tunnukset ovat liittyneet todennäköisesti kirkon pääalttariin. Sakastin oven yläpuolelle maalattu eukaristinen aihe vahvistaa tätä oletusta. Hankkeen rahoittajista merkittävin on ollut Hämeen käskyhaltija Knut Posse.

Kun kirkkoja käy systemaattisesti läpi tulee kerta toisensa jälkeen esille jokin viittaus Maunu Särkilahteen. Mielestäni tämä osoittaa kiistatta hänen johtavan roolinsa Turun hiippakunnan kirkkojen sisätilan uudistamisen käynnistäjänä ja organisoijana. Malleja kirkkojen varustamiseen ja sisustamiseen hän oli todennäköisesti omaksunut opiskeluaikanaan Ranskassa. Hän opiskeli Pariisissa 1450-luvulla. Matkallaan Roomaan

seuraavalla vuosikymmenellä hänellä oli niin ikään mahdollisuus saada vaikutteita länsieurooppalaisten kirkkojen sisustuksesta. Bretagnesta ja Englannista tunnetaan systemaattisesti toteutettu myöhäiskeskiaikainen interiöörikokonaisuus, jonka oleellinen osa on korkea kuoriaita ja siihen liittyvä lehterirakenne. Englantilaisen kuoriaitarakentamisen huippukausi ajoittui 1470–1520-luvulle, siis käytännössä samaan aikaan kuin Turun hiippakunnan kirkkoista säilyneet paneelit ja muut osat.⁶¹

Mielestäni suomalaisen kirkon kuoritilan uudistamisessa voi erottaa kaksi jaksoa. Ensimmäinen on Maunu Särkilahden johdolla toteutettu 1460–1480-luvulle ajoittuva pioneerivaihe. Toisessa vaiheessa tämän esikuvan mukaisia sisustus uudistuksia alettiin toteuttaa laajemmin hiippakunnan seurakuntakirkoissa. Korppoon, Liedon ja Mas-kun kuorilehterit kuuluvat tähän 1480–1520-luvulle ajoittuvaan vaiheeseen.⁶²

Kiinteään sisustukseen kuuluneet mittavat kuoriaita ja -lehterirakenteet tuskin ovat olleet yksittäisen lahjoittajan hankkeita, vaan niiden rahoituksesta on luultavimmin vastannut jonkinlainen yhteenliittymä, jonka toiminta-ajatuksessa yhteisön jo edesmenneet jäsenet olivat arvostettuja ja monin tavoin muistettuja hyväntekijöitä. Luon-

⁶¹ Kuoriaitojen ja -lehtereiden yleistyessä niitä rakennettiin brittiläisiin pitäjänkirkkoihin hyvin yleisesti. Devonshiren kirkkojen interiöörikartoitus osoitti, että lähes kaikissa Devonshiren ja sen vaikutusalueeseen kuuluneiden kreivikuntien kirkoissa oli ollut kuorilehteri. Vastaavasti Lincolnshirestä Bond tuntee yli sadan kuorilehterinportaikon tai oviaukon jäänteet. Osa kuorin ja kirkkosalin erottaneista kuoriaidoista oli kuitenkin rakenteeltaan sellaisia, ettei niihin ole kuulunut lehteriä. Bond 1908, 107; Bond-Camm 1909b, 275, 277; Pirinen 1996, 49–50.

⁶² Pirinen 1996, 46–49.

tevinta on etsiä hankkeiden rahoittajia Turun hiippakunnan papiston piiristä. Tuomiokapitulilla oli mahdollisuuksia vaikuttaa sekä pappien eläessään tekemiin lahjoituksiin että testamentteihin ja välillisesti ohjata varoja kirkkojen irtaimistohankintojen kaltaisiin hankkeisiin. Huomionarvoista on se, ettei papeilla juurikaan ollut mahdollisuutta testamentata omaisuuttaan yksityishenkilöille. Katsottiin, ettei kirkollisilla tuloilla hankittu varallisuus ollut yksiselitteisesti yksityisomaisuutta. Pappien tuli jättää testamentissaan osa varoistaan tuomiokirkolle.⁶³ Näin ollen järjestölle, joka organisoi pappien omaisuuden käytön kirkolle tärkeiden hankkeiden hyväksi, oli tarvetta.

Manner-Euroopassa 1400-luvulla pappien ehtoollisyhteisöt järjestyivät veljestöksi, jotka huolehtivat jäsentensä testamenttilahjoitusten käyttämisestä kirkkojen varustamiseen. Sakramenttiveljestöjen jäseniksi pääsivät saksalaisella alueella vain pappisvihkimyksen saaneet miehet. Rovastikunnittain organisoidun järjestön laajenemisaika ajoittuu Saksassa 1400-luvulle. Keskeinen toimintamuoto oli papiston yhteinen ehtoollinen. Monet papit jättivät huomattavan jälkisäädöksen Corpus Domini -veljestölle. Kertyneillä varoilla hankittiin muun muassa kirkkotekstiilejä.⁶⁴ Turun tuomiokirkon pappiskommuunin piirissä tämänkaltaisen testamenttivarojen ohjaus hiippakunnan kirkkojen rakentamiseen ja varustamiseen vaikuttaa varsin mahdolliselta. Toimihan kommuuni myös pappien vanhainkotina. Toinen vaihtoehto toiminnan koordinoijaksi on vaikutusvaltainen Kolmen kuninkaan kiltä. Se ei ollut pappisvihkimyksen saaneiden suljettu järjestö, vaan sen jäsenistöön kuului tuomiokapitulin virkamiesten ohella maallikoita. Killan jäseninä oli suomalaisia ritareita ja vauraita turkulaisia porvareita.⁶⁵

Kysymys siitä, syntyivätkö suomalaisten kirkkojen kuoritilan sisustuskokonaisuudet suunnitelmallisen lahjoituspolitiikan tuloksena jää vielä avoimeksi. Monet ilmeiset seikat tukevat kuitenkin tällaista oletusta. Säilyneet vaakunoin attribuoidut osat ovat peräisin seurakunnista, joilla on kiistatta kiinteät siteet Turun tuomiokirkkoon. Huomattavaa on myös se, että sisustusuudistuksen käynnistymisvaihe ajoittuu hämmästyttävän selkeärajaisesti Maunu Särkilahden aktiivikaudelle, siis aikaan jolloin alttarien perustaminen oli voimakkainta ja papiston asema vahva.

Kritiikin ääniä

Maunu Särkilahden toiminnassa korostui papiston aseman ja yhteenkuuluvuudentunteen voimistaminen. Papiston ateria- ja ehtoollisyhteys ovat osa laajempaa universaalikirkon piirissä tapahtunutta muutosta. Maunu Särkilahdella oli kiinteät yhteydet kansainväliseen kirkolliseen kenttään. Hänen sai humanistisia vaikutteita matkallaan Italiassa. Tosin hänen oleskelunsa Roomassa ei ollut kovin pitkä. Merkittävä vaikutteiden välittymisen kannalta oli myös opiskeluaika Ranskassa. Asennoitumisessaan seurakuntatyöhön Maunu Särkilahtea on luonnehdittu gersonilaiseksi reformistiksi.⁶⁶

Särkilahden opinahjo Pariisin yliopisto oli eräs aikansa tiennäyttäjistä. Sen piirissä alkoi terävoityä myös kritiikki valtavat mittasuhteet saavuttanutta eukaristista hartautta kohtaan 1400-luvun puolivälin tienoilla. Vaikutusvaltaisimpiin ehtoollishartauden arvon palauttajiin kuului dominikaanioppinut Jean Gerson (1363–1429). Hän oli

⁶³ Pirinen 1952, 232–233.

⁶⁴ Schubert 1994, 1318.

⁶⁵ REA nro 715, 571–573.

⁶⁶ Pirinen 1956, 468.

Konstanzin kirkolliskokouksen näkyvimpiä hahmoja. Pariisin yliopiston kanslerina toiminut Gerson näki valtoimelleen ryöstäytyneessä eukaristisessa kultissa epäarvokkuutta, joka oli heikentämässä kunnioitusta ehtoollissakramenttia kohtaan.⁶⁷

Gerson suuntasi kritiikkinsä ehtoolliskultin näytöksellisyyteen. Hänen mielestään kirkko keräsi arveluttavalla tavalla tuloja sakramentin kustannuksella. Gerson näki eukaristian ennen kaikkea seurakuntapapiston asiana. Tähän vedoten hän oli valmis kieltämään oikeuden ehtoollisen jakamiseen kerjäläismunkeilta.

Myöhäiskeskiajalla ehtoollisen saaminen oli rajoitettu seurakuntalaisen omaan pitäjänkirkkoon. Tällä tavoin rippiä ja ehtoollista edeltänyttä harrasta valmistautumista voitiin kontrolloida. Kyse oli myös ehtoollismaksuna kerättyjen tulojen varmistamisesta.⁶⁸

Gersonin pyrkimyksenä oli seurakuntalaisten sielunhoidon parantaminen. Hän korosti ripin yhteydessä synnintunnustuksen tuomaa psyykkistä vapautumista. Saarnoissaan Gerson korosti raamatuntuntemuksen merkitystä, erityisesti evankeliumeja. Hän edellytti papin opettavan seurakuntalaisilleen vähintään kymmenen käskyn sisällön. Mikäli tämän jälkeen opastusta haluttiin tehostaa, seuraavaksi tärkeimpiä kokonaisuuksia olivat uskontunnustus, muistutukset seitsemästä kuolemansynnistä, kehotukset laupeudentyöhön, sakramenttien merkityksen selittäminen sekä taivasta, helvettiä ja kiirastulta koskevat kysymykset.

Raamattuopetusta Gerson piti niin vaativana tehtävänä, ettei hän uskonut tavallisella maaseutupapilla olevan siihen tarvittavaa tietomäärää. Gersonilla ei ollut kovin korkeaa käsitystä maalaisseurakuntien uskonnollisesta tilasta. Pariisilaisen yliopistoteologin mielestä rahvas oli synteihinsä paatunutta ja ylipäättään kehnosti opetettua joukkoa, johon kristillinen opetus ei ollut jättänyt suurtakaan jälkeä. Tämä maallikoita leimannut asenne ei kuitenkaan estänyt häntä tunnustamasta uskonnollisen maallikkoeliitin olemassaoloa. Juuri tämän ihmisryhmän tarpeisiin Gerson suuntasi kansankielisen kirjallisen tuotantonsa. Näissä teksteissään hän käsitteli inhimillisen tiedon punnitsemista, kiusauksia, kuolemaan valmistautumista ja kristillistä oppia. Säilyneiden käsikirjoituskopioiden määrä osoittaa, että teksteillä oli laaja, joskin lukumääräisesti vaikeasti arvioitavissa oleva lukijakunta.⁶⁹

Keskiajan tavan mukaan lukijoita ja kuulijoita on vaikeaa erottaa toisistaan. Tuoloin lukeminen ei nimittäin meidän aikamme tavoin ollut yksilökeskeinen ja hiljainen tapahtuma, vaan teksti oli tapana lukea ääneen. Näin meneteltiin myös yksin lukiessa. Lukemisesta muodostuikin tavallisesti kollektiivinen tilanne, joka keräsi piiriinsä joukon kuuntelijoita. Muistista suullisesti esitetyn tai tekstistä luetun kertomuksen kuunteleminen oli keskeisin keino omaksua tietoa yhteisestä ikaikaisesta tietovarannosta.⁷⁰

Latinaa taitamattomista maallikoista käytettiin keskiajalla yleisesti nimityksiä illiterati ja idiotae. Käsitteet eivät sisältäneet halventavaa merkitystä, eivätkä ne merkinneet oppimatonta henkilöä. Latinankoulun rinnalla oli nimittäin myös toisenlainen maallikko- ja aateliskoulutusjärjestelmä, jota saksalaisessa perinteessä kutsutaan laulettun ja lausutun oppimisen traditioksi. Litteratus ja illetteratus -termeillä ei arvotettu keskiajalla henkilöiden koulutustasoa. Näillä käsitteillä pyrittiin ensisijaisesti selvittämään erilaisten koulutustapojen ja oppimisympäristöjen eroa.⁷¹

⁶⁷ Rubin 1991, 292–293, 349–350.

⁶⁸ Browe 1929, 479, 482–485, 508; Browe 1932, 375–386.

⁶⁹ Brown 1987, 254–255.

⁷⁰ Duggan 1989, 245–246.

⁷¹ Grundmann 1958, 2, 8, 13.

Ruotsin kirkossa kansanopettamista painotettiin eri yhteyksissä. Säilyneet keskiajan lähteet osoittavat, ettei työ jäänyt Gersonin epäilemällä tavalla pelkäksi pintasilaukseksi, vaan papit opettivat seurakuntalaisiaan määrätietoisesti. 1400-luvun Ruotsissa katekeettinen järjestelmä olikin poikkeuksellisen pitkälle kehittynyt. Hiippakuntien vahvistamat ohjeet määrittelivät yksityiskohtaisesti, miten opetustyö seurakunnissa piti jaksottaa.

Skaran piispa Brynolf määräsi statuuteissaan vuonna 1411, että pappien piti sunnuntaisin selittää seurakuntalaisilleen opetuksia käskyistä, sakramenteista, laupudentyöstä ja synneistä. Statuutteja tosin on säilynyt Skaran ohella vain Linköpingistä, mutta eri yhteyksistä on voitu osoittaa, että käytäntö on ollut samankaltainen kaikissa Upsalan kirkkoprovinssiin kuuluneissa hiippakunnissa.

Ohjeiden mukaan papin piti joka sunnuntai lausua Isä meidän -rukous, uskontunnustus ja Ave Maria samalla tavoin, samaa sanamuotoa noudattaen kansankielellä, jotta seurakuntalaiset oppivat ne. Muistutus näiden opettamisen tärkeydestä toistuu 1400-luvun ruotsalaisissa säädöksissä. Turun piispa Maunu Särkilahti määräsi vuodelta 1492 peräisin olevassa statuutissa, että kirkkoherran tai kappalaisen oli toistettava sunnuntaisin »ex ambone» keskeiset rukoukset, uskontunnustus ja synnintunnustus.⁷²

Pariisilainen dominikaanioppinut Jean Gerson ei jäänyt yksittäiseksi äänitorveksi ehtoolliskultin kritiikissään. 1400-luvun puolivälissä katolisen kirkon sisällä alkoi laajemminkin nousta kritiikkiä kansankarnevaalin piirteitä saanutta ehtoollishartautta kohtaan. Erityisesti arvosteltiin kulkueita, joissa hostiaa kuljetettiin monstranssissa kirkon ulkopuolella.

Hostia haluttiin palauttaa takaisin kirkon seinien sisäpuolelle. Tiukimmat saksalaiset ja böömiläiset konsiilit halusivat rajoittaa monstranssiin sijoitetun hostian näyttämisen vain Corpus Christi -juhlaan ja sen oktaaviin. Mainzin konsiili 1451 arvosteli ehtoollisen vieton yleisyyttä. Kirkolliskokouksessa tuotiin esille näkemyksiä, joiden mukaan valvonnan höltyminen murensi ehtoollisen arvostusta ja vähensi koettua hartautta. Kokous määräsi, ettei monstranssia saanut kantaa kirkon ulkopuolella juhla-kulkueessa muulloin kuin Kristuksen Pyhän Ruumiin -juhlan yhteydessä. Sama rajoituspolitiikka kuvastuu Kölnin kirkolliskokouksen vuonna 1452 tekemästä päätöksestä. Sen mukaan monstranssia oli lupa pitää esillä tai kantaa nähtävillä vain kerran vuodessa. Corpus Christi -päivänä ja sen oktaavina sallittiin eukaristisen esineistön esilläpito kaikissa kaupungeissa.⁷³

Ehtoollishartauden monipuolistuminen oli tuonut 1300–1400-luvun kuluessa kirkkoihin eukaristiaan liittyvää erikoisesineistöä. Tavat muotoutuivat hieman toisistaan poikkeaviksi eri kulttuurialueilla. Italiassa hostialla oli pysyvä paikkansa alttarilla. Sakramenttikaappi, jonka sisällä monstranssia säilytettiin, kuului tyypilliseen kirkon varustukseen Saksassa, Alankomaissa ja Böömissä. Sakramenttikaapin edessä oli portaikko tai polvistumiskehä, jonka ääreen hostiaa palvova rukoilija saattoi polvistua.

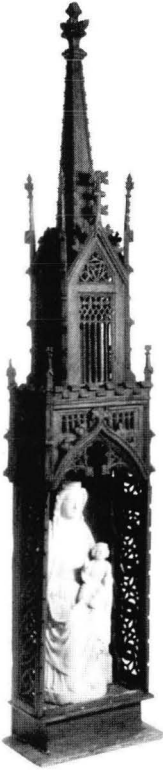
Pohjoismaisessa perinteessä sakramenttikaappina toimi useimmiten seinään muurattu pienehkö komero, jonka ristikkorakenteisen oven läpi monstranssin saattoi nähdä. Vihityn hostian paikka oli kaapin ylimmällä hyllyllä.⁷⁴ Korkealle jalustalle sijoitettuja sakramenttikaappeja tunnetaan Suomesta kaksi. Naantalin luostarikirkon kaappi on rekonstruoituna sijoitettu jälleen kirkkoon. Sauvon kirkon sisustuksessa on sekundaarisessa käytössä osia keskiaikaisesta sakramenttikaapist.⁷⁵

⁷² FMU V, 345; Kilström 1958, 94–95.

⁷³ Rubin 1991, 291–292.

⁷⁴ Stolt 1993 a, 21; Lindgren 1998, 177–182.

⁷⁵ Riska 1961, 175–176.

Kuva 13. Keski-
aikaisen sakramentti-
kaapin osista re-
konstruoitu veistos-
kaappi Sauvon kir-
kossa. Kuva Mu-
seovirasto / P. O.
Welin.

Johtolangoista kiinteämpiin kudoksiin

Ehtoolliskäytäntöä koskeneet muutokset tulivat monin tavoin näkyviin kirkollisissa käytänteissä 1400-luvun lopulla. Papiston asema seurakunnan opettajana ja sakramenttien hoitajana vahvistui. Kirkkorakennuksessa raja maallikoiden ja toimituksista vastaavan vihityn papiston välillä korostui. 1700-luvun alussa painettu ruotsalainen liturgianhistoriallinen esitys määrittelee keskiaikaisen kirkon kuorin puisella aidalla tai rautakaltereilla maallikkojen käytössä olleista kirkkosalista erotetuksi tilaksi, jonne vain messua suorittaneilla papeilla ja liturgiassa avustaneilla kuorolaisilla oli oikeus astua.⁷⁶ Kuorinimityksen rinnalla ruotsalaisissa lähteissä on käytetty yleisesti liturgiseen kuorolauluun viittaavaa *sånghus*-termiä. Tutkijat ovat nykyisin varsin yksimielisiä siitä että maallikoille suunnatut kiellot astua kirkon kuoriin, jollaisia on maalattu joidenkin ruotsalaisten kirkkojen kuorin seinälle, koskevat vain jumalanpalvelusaikoja. Silloin kuori oli maallikoilta kielletty alue.⁷⁷

Kuoritilan erillisasema suhteessa runko-
huoneeseen merkittiin eri tavoin. Rajaami-
seen käytettiin korkeaa kuoriaitaa tai sitäkin massiivisempaa kuorilehteriä. Tämän-
kaltaisia rakenteita ei kuitenkaan toteutettu kaikkialla katolisen kirkon piirissä. Ero
esimerkiksi suomalaisen ja ruotsalaisen ilmiön välillä on hämmästyttävän suuri.

Tutkimukseni yhtenä osatavoitteena oli ratkaisujen löytäminen erityisesti suoma-
laisen myöhäiskeskiajan kirkkointeröörin avoimiin ongelmiin. Pohdinnassani olen
nostanut kehityskulkujen avaintekijäksi Turun tuomiokirkon alttarien vaiheet. Olen
selittänyt muutoksia hiippakunnan johdossa toimineiden henkilöiden ja heidän välit-
tämiensä kansainvälisten vaikutteiden kautta.

Suomen keskiaikaisista kirkoissa säilyneet kuoriaitojen ja -lehterien kappaleet liit-
tyvät eukaristisen kultin voimistumiseen 1400-luvulla. Turun hiippakunnassa uuden
ehtoollishartauden käynnistäjä oli piispa Maunu Tavast. Hän perusti tuomiokirkkoon
Pyhän Ruumiin -alttarin. Piispa Konrad Bitziin liitetään tuomiokirkon suuri alttariuu-
distus 1460-luvulla. Häntä ei kuitenkaan voida yksiselitteisesti pitää henkilönä, joka
johti uudistusohjelman toteuttamista hiippakunnan pitäjänkirkkoissa. Suurten juhlati-
laisuuksien kronikoivaa tallentamista oleellisempaa on hahmottaa kehityskulkujen
taustalla vaikuttanutta uskonnollisen ilmapiirin muutosta.

Gersonilaiset seurakuntatyön uudistuspyrkimykset tulivat näkyviin eri tavoin 1400-
luvun loppupuolella. Ruotsin kirkon myöhäiskeskiaikaiset lähteet kertovat kristillisen
opetuksen tehostamisesta. Ehtoollista vietettiin pitäjänkirkkoissa aiempaa säädellym-

⁷⁶ Dijkman 1703, 41.

⁷⁷ Nilsén 1991, 30–31; Hiekkänen 1996, 79.

mässä muodossa. Maallikkojen ehtoollisen viettoon liittyvät alttarit ja muu esineistö järjestettiin uusien ohjeiden mukaisesti.

Vanhimmat Suomesta tunnetut kuoriaitojen ja -lehtereiden osat ajoitetaan runsaan parinkymmenen vuoden jaksolle 1460-luvulta 1480-luvulle. Seuraavilla vuosikymmenillä aina 1520-luvulle saakka useat uudet pitäjänkirkot saivat vastaavanlaisen kuorin sisustuksen (Korppoo, Masku, Lieto).

Olen tutkimuksessani osoittanut tekijöitä, jotka todistavat tuomiorovastina ja piispana toimineen Maunu Särkilahden uudistushankkeiden vetäjäksi. Hän on aktivoitunut toimintaan seurakunnallisesta työstä ja jumalanpalveluksen kehittämisestä kiinnostuneen ryhmän. Ratkaisevalta osaltaan tämä Maunu Särkilahden ympärille muodostunut joukko on koostunut Turun tuomiokapitulin viroissa vaikuttaneista papeista. Hankkeisiin on ohjattu myös hurskaiden maallikoiden varoja. Lähinnä kyseeseen tulevat tuomiokirkon virkakunnan kanssa kiinteässä vuorovaikutuksessa toimineet valistuneet maallikot.

Konkreettisia esineellisiä tuloksia saavuttaneista yhteistyösuhteista tärkein Suomen kirkkojen kannalta oli Maunu Särkilahden ja Knut Possen välinen ystävyys. Maunu Särkilahdi oli ystävänsä hengellinen ohjaaja ja rippi-isä, joten hän saattoi ohjailta Knut Possen hartaudenharjoitusta lahjoitusvarojen suuntaamista myöten.

Knut Possen elämässä uskonnollisilla asioilla oli ilmeisen suuri henkilökohtainen merkitys. Erityinen johdatus oli useita kertoja ohjailut kansallissankarin elämänvaiheita. Hän oli toipunut haavoittumisestaan Brunkebergissa ihmeperantumisen avulla. Knut Possen kirkollisen toiminnan voi nähdä esimerkkinä myöhäiskeskiajalla eläneen vauraan ja valistuneen maallikon hengellisestä kilvoittelusta. Vaikka meille ei ole säilynyt erityisiä tietoja hänen uskonnollisesta harrastuksestaan, voidaan hänen elin-aikansa yleisistä valtavirtauksista nostaa esille suuria linjoja, joilla oli laajaa vaikutusta uskonnollisen maallikkoeliitin ajatteluun. Pohjoismaissa birgittalainen hengellisyys oli voimakas vaikuttaja. Keskieurooppalaiset uskonnolliset virikkeet levisivät hartauskirjallisuuden välityksellä. Ranskalaisen Gersonin ihanteet yksilöllisestä kilvoittelusta ja hengellisestä mediaatiosta juurtuivat teologisesti valistuneiden rippisien ja hengellisten opastajien välityksellä myös maallikkohartauteen.

Knut Posse oli jo ikämies toimiessaan Hämeessä, joten on oletettavaa, että lahjoitukset Hämeen kirkkojen rakentamiseen ja varustamiseen olivat osa hänen valmistautumistaan kuolemaansa. Tuonpuoleisen hyvän toivossa varakas ja lapseton Knut Posse saattoi tehdä poikkeuksellisen runsaita lahjoituksia läheisiksi kokemilleen kohteille. Hollolan kirkosta rakentui hyväntekijöidensä materiaallinen ja hengellinen monumentti, jonka alttarit ja koko sisustuskokonaisuus osoittavat sen, miten joustavasti eurooppalaisen katedraalin liturgisissa käytännöissä muotoutuneet mallit ovat olleet sovellettavissa suomalaisen pitäjänkirkkoon.

LYHENTEET

FM	Finskt Museum
FMU	Finland medeltids urkunder
HAik	Historiallinen Aikauskirja
KLNM	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
MVHKA	Museovirasto, historian kuva-arkisto
MVRHO	Museovirasto, rakennushistorian osasto
REA	Registratum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok
SK-FK	Suomen kirkot – Finlands Kyrkor

SKHS ptk.	Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjat liitteineen
SKHS toim.	Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia
SKHS vsk.	Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja
SM	Suomen Museo
SMYA-FFT	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift
SSSKH	Samlingar och studier till svenska kyrkans historia

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painetut lähteet

- Den Heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser.* Första bandet. Malmö 1957.
- Collijn, Isak, 1921. *Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm. I. Gillesboken 1393–1487.* Uppsala.
- Finlands Medeltidsurkunder,* utg. genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910–1935.
- Dijkman, Petter, 1703. *Antiquitates Ecclesiasticae, Eller gamle Swenske Kyrkie-Handlingar/ Angående våra Förfäders Christeliga Troos/ och Kyrkio-Ceremoniers beskaffenheter/ några hundrade åhr tilbakas; Sammanpläckade Vthur gamla Stycker/ som Runstenar/ Kyrckior/ Rijnstafwar/ Bref/ Griftstenar/ Pergament/Recesser, Afhandlingar/ Belåten/ åthskillige Swea Provinciernas Lag- och Agende-Böcker.* Stockholm.
- Juusten, Paavali, 1988. *Suomen piispainkronikka.* Suomennos ja selitykset Simo Heininen. SKS toim. 476. Pieksämäki.
- Registratum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis,* utg. genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1870.
- Stiernman, A[ndreas]. A[nton]. von, 1882. *Presterskapets redogörelser om forntida minnesmärken i Finlands kyrkor. Samlade af A. A. Stiernman.* Utgifna af R. Hausen. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten. Trettiondeåttonde Häftet. Helsingfors 1882.

Kirjallisuus

- Andrén, Åke, 1952. *Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv, skriftermål och fasta.* SSSKH 27. Lund.
- Andrén, Åke, 1954. *Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv.* SSSKH 32. Lund.
- Andrén, Åke 1963. *Kommunion.* KLMN VIII.
- Björkman, Ulf, 1957. *Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv. Med särskild hänsyn till svensk medeltida tradition.* Lund.
- Bond, Francis, 1908. *Screens and Galleries in English Churches.* London.
- Bond, Frederik Bligh – Camm, Dom Bede, 1909 a–b. *Roodscreens and Roodlofts I–II.* London.
- Braun, Joseph, 1924. *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung.* München.
- Braun, Joseph, 1932. *Das christliche Altargerät in seinem Sinn und in seiner Entwicklung.* München.
- Brilioth, Yngve, 1922. *Till belysning av den svenska medeltidskyrkans mässfromhet. Teologiska studier tillägnade Erik Stave.* Uppsala.
- Browe Peter 1929. *Die Kommunion in der Pfarrkirche. Zeitschrift für katholische Theologie* 53.
- Browe, Peter 1932. *Kommunionvorbereitung im Mittelalter. Zeitschrift für katholische Theologie* 56.
- Brown, Catherine D., 1987. *Pastor and laity in the theology of Jean Gerson.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Drake, Knut, 1978. *Knut Posse rakentajana Hämeessä. Arx Tavastica* 4. Hämeenlinna.
- Duggan, Lawrence G., 1989. *Was art really the 'book of the illiterate'?* *Word & Image* Vol. 5, No. 3.
- Edgren, Helena, 1998. *Hollola kyrkans biskopsstol och antemensale – rekvisita i mässans liturgiska drama. Ting och tanke. Ikonografi på liturgiska föremål.* Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. Antikvariska serien 42. Stockholm.

- Edsman, Carl-Martin, 1950. Offer och mässoffer eller »Dhett offer som på handklädet faller». *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 1950. Lund.
- Erlande-Brandenburg, Alain, 1994. *The Cathedral. The social and architectural dynamics of construction*. Cambridge studies in the history of achitecture. Cambridge University Press.
- Grundmann, Herbert 1958. Litteratus-illitteratus. Der Wandel einer Bildungsnorm vom Altertum zum Mittelalter. *Archiv für Kulturgeschichte* 40.
- Gummerus, Jaakko, 1913. *Piirteitä jumalanpalveluselämästä Turun tuomiokirkossa keskiajan lopulla*. SKHS toim. XI.
- Helander, Sven, 1993. Mässams liturgi. *Mässa i medeltida socken*. En studiebok av Sven Helander, Sven-Erik Pernler, Anders Piltz och Bengt Stolt. Skellefteå.
- Hiekkänen, Markus, 1996. Suomen keskiajan kirkot ja kirkkointeriöörit. *Keskiajan kulttuurihistorian lukukirja*. Toim. Veikko Litzen ja Totti Tuhkanen. Turku.
- Johansson, Hilding, 1957. Corpus Christi. *KLNM* II.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1958. *Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden*. Bibliotheca theologiae practicae 8. Uppsala.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1964. Kristi himmelsfärd. *KLNM* IX.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1976 a. *Dominikanska perspektiv*. Lund.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1976 b. Kristi lekamenskulten. *Bild och betydelse. Föredrag vid det 4. nordiska symposiet för ikonografiska studier, Kvarnträsk, 19.–22.1974*. Picta Skrifter utgivna av Konsthistoriska institutionen vid Åbo Akademi Nr 2. Åbo.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1980. Synpunkter på tiggardanarnas bidrag till Kristusbildens utformning under den senare medeltiden. Kristusfremstillinger. *Föredrag holdt ved det 5. nordiske symposium for ikonografiske studier på Fulgsang 29. aug.–3.sept.1976*. København.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1985. Bildens funktion i kyrkans undervisning. *Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier* 8.
- Klockars, Birgit, 1955. Gudtjänstliv vid Åbo domkyrka under biskop Magnus Stjernkors tid. *Historisk tidskrift för Finland* 40.
- Knuutila, Jyrki, 1991. Ruotsalaisten ja suomalaisten käsikirjojen kuvitus reformaatioajalla. *SKHS vsk.* 80–81 (1990–1991).
- Kronqvist, Iikka, 1934. Lehterinkaide vaiko antemensale? *Excavationes et studia. Opuscula in honorem Alfred Hackman*. SMYA-FFT XL.
- Kronqvist, Iikka, 1937. Hollolan kirkko ja sen rakennushistoriallinen merkitys. *SM* XLIV.
- Kronqvist, Iikka, 1938 a–b. Hollolan kirkko. *HAik* XXXVI.
- Leinberg, K.G., 1895. *Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne*. SKHS toim. I.
- Lindgren, Mereth, 1991. *Bilden av Birgitta*. Höganäs.
- Lindgren, Mereth, 1998. Sakramentsskapens ikonografi. *Ting och tanke. Ikonografi på liturgiska föremål*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. Antikvariska serien 42. Stockholm.
- Lindgren-Fridell, Marita, 1967. Kristi fem sår. *KLNM* XII.
- Nilsén, Anna, 1991. *Kyrkorummets brännpunkt. Gränsen mellan kor och långhus i den svenska landskyrkan. Från romanik till nygotik*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens. Uddevalla.
- Nordman, C. A., 1956 a. Birgittinsk ikonografi. *KLNM* I.
- Nordman, C. A., 1956 b. Birgittinsk konst. *KLNM* I.
- Piltz, Anders, 1993. Mässan i Linköpings stift omkring år 1450. *Mässa i medeltida socken*. En studiebok av Sven Helander, Sven-Erik Pernler, Anders Piltz och Bengt Stolt. Skellefteå.
- Pirinen, Kauko, 1952. Pappien omaisuus ja perintö keskiajalla ja uskonpuhdistusaikana. SKHS toim. 52. Forssa.
- Pirinen, Kauko, 1956. *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*. SKHS toim. 58. Forssa.
- Pirinen, Kauko, 1976. Keskiajan ja uskonpuhdistuksen tuomiokapituli 1276–1604. *Turun tuomiokapituli 1276–1976*. Toim. Kauko Pirinen. Loimaa.
- Pirinen, Hanna, 1996. *Luterilaisen kirkkointeriöörin muototuminen Suomessa. Pitäjänkirkon sisustuksen muutokset reformaatiosta karoliinisen ajan loppuun (1527–1718)*. SMYA-FFT 103.
- Rinne, Juhani, 1929. *Turun tuomiokirkon alttarit*. Turku.
- Rinne, Juhani, 1938 a. Hollolan kirkko. Ajankohtaisia tutkimuskysymyksiä. *HAik* XXXVI.
- Rinne, Juhani, 1938 b. Vieläkin Hollolan kirkosta. *HAik* XXXVI.
- Rinne, Juhani, 1938 c. Edellä olevan johdosta. *HAik* XXXVI.

- Rinne, Juhani, 1941, 1948, 1952. *Turun tuomiokirkko keskiaikana I–III*. Turku.
- Riska, Tove, 1959. *Vehmaan rovastikunta*. SK-FK 1. Helsinki.
- Riska, Tove, 1961. *Mynämäen rovastikunta*. SK-FK 2. Helsinki.
- Riska, Tove, 1964. *Turun tuomiorovastikunta 1*. SK-FK 3. Helsinki.
- Riska, Tove, 1966. *Perniön rovastikunta 2*. SK-FK 4. Helsinki.
- Riska, Tove, 1968. *Perniön rovastikunta 1*. SK-FK 5. Helsinki.
- Riska, Tove, 1972. *Naantalın rovastikunta*. SK-FK 6. Helsinki.
- Riska, Tove, 1985. Kirkon sisustus ja irtaimisto. *Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa*. Toim. Heikki Mantere. Hämeenlinna.
- Riska, Tove, 1989 b. Keskiajan puunveisto ja maalatut alttarikaapit. *ARS. Suomen taide 1*. Keuruu.
- Rubin, Miri, 1991. *Corpus Christi: the Eucharist in Late Medieval Culture*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schiller, Gertrud, 1968. *Die Passion Jesu Christi. Ikonographie der christlichen Kunst 2*. Gütersloh.
- Schmidt, Toni, 1967. Mysteriespiel. *KLNM XII*.
- Schubert, Franz 1994, 1318. Corpus-Domini-Bruderschaften. *Lexikon für Theologie und Kirche 2*. Freiburg im Breisgau.
- Sinisalo, Antero, 1985. Hollolan Pyhän Marian kirkko. *Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa*. Toim. Heikki Mantere. Hämeenlinna.
- Stolt, Bengt, 1993 a. *Medeltida teater och gotländsk kyrkokonst*. Uddevalla.
- Stolt, Bengt, 1993 b. Kyrkorum och kyrkoskrud. *Mässa i medeltida socken*. En studiebok av Sven Helander, Sven-Erik Pernler, Anders Piltz och Bengt Stolt. Skellefteå.
- Werner, Matthias 1994, Beginen. *Lexikon für Theologie und Kirche 2*. Freiburg im Breisgau.

SUMMARY

Power, Glory and Sacrament

The Corpus Christi cult as an influence on medieval visual art and church interiors

This article addresses the complex field of inquiry posed by sacramental devotion, the ecclesiastical system of authority and politics. The core historical figures of the events concerned play a key role in the study, opening perspectives on both local phenomena and broader international influences.

All known fragments of roodcreens and roodlofts in the Finnish material are dated to a period of some 50 years from the 1460s to the 1510s. The present study shows Maunu Särkilähti (Magnus Särkilax, deceased 1500), Dean and later Bishop of Turku (Åbo), to have primarily directed the interior decoration of churches in Finland. While studying in France, Särkilähti was influenced by the concepts of Jean Gerson. The activities involved a group of clerics that had formed around Maunu Särkilähti and was interested in developing parish work and the forms of divine service. This group largely consisted of priests serving in various positions at the Diocesan Chapter of Turku. In addition the projects included funds from laymen actively involved in religious communities. These were mainly educated lay members of the church who were in permanent contact and interaction with the officials of Turku Cathedral. A special group of this kind was Finland's most influential religious fraternity, the Guild of the Three Kings, founded in the 1440s with top levels of the clergy and prestigious laymen as members. In addition to knights, the guild included leading burghers.

Research has revealed new information on the history of the interior decoration of Hollola Church. Present results confirm earlier conclusions of the role of Knut Posse as donator. This role also explains the model for the theme of the antemensal of the Corpus Christi altar in the church. It was the seal of the Helga Lekamen (Corpus Christi) guild of Stockholm. The national hero Knut Posse and Sten Sture the Elder were both members of the guild. The votive pledge linked to the construction of Hollola Church was partly fulfilled in collaboration with this guild, the largest and most wealthy of its kind in the country.